

A MAGYAR
EMIGRATIO MOZGALMAI

1859—1862.

KOSSUTH EMLÉKIRATAI NYOMÁNYA

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1883.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

. . . . «Mint író nagyon éreztem e kötet megírásánál, mennyire igaz az, hogy

— — tarda senectus

Debilitat vires animi, mutatque vigrem.

«Legyen az olvasó elnézéssel irántam — a nyolczvan éves öreg ember iránt — írói gyarlóságomért».

E szavakkal teszi le tollát Kossuth, emlékiratai harmadik kötetének befejeztével. *)

Ily mentségre azonban igazán nem volt szüksége. Előadását ma is fiatal hév, élénkség, folyamatosság, gazdagon áradó szóbőség, dísz és pompa jellemzi. Ritka tünemény az, hogy valaki az elmének oly könnyedségét s az érzelmeknek izgalomra oly fogékonyságát élete ily késő koráig megőrizze. Soraiból olykor ma is a régi Kossuth egész heve és magával ragadó lendületessége árad elő. Dús képzelő tehetségén a nyolczvan év alig hagyott nyomot s elbeszéléseinek egyes részletein nemcsak az egykori nagy szónok mesteri otthonossága is-

*) *Írataim az Emigratióból.* Kossuth Lajos. Budapest, Athenaeum I. kötet. 1880. II. kötet. 1881. III. kötet. 1882.

merhető föl, hanem némely jeleneteket, például Napoleon császárral tartott titkos értekezése, vagy Cavourral utolsó találkozása leírását oly írói kiszámítással, a jelenetkezés hatásának oly biztos ismeretével állítja olvasója elé, a mi bármely gyakorlott elbeszélő költőtől is számot tenne.

Ha elnézés — vagy helyesebb névvel: kegyelet — alkalmazásáról lehet szó, ezt nem az emlékiratok stílja, nem az előadás frissességének hiánya, hanem talán inkább magok az elbeszélte események számára lehetne igénybe venni.

De ily értelemben a kegyelet, kivált a merő hallgatásban és szemet-húnyásban nyilatkozó kegyelet, nem volna helyén; ily értelemben maga Kossuth sem kívánta azt. Ő beszámolt. Közrebocsátotta két évi működésének elbeszélését, iratainak, levelezéseinek egy tetemes részét. Tettei és törekvései, sikerei és csalódásai fölött ítéletét a jövődőtől várja, bizton remélve és fönnen hirdetve, hogy a jövő kor, a mai nemzet ellenére, neki fog adni igazat.

Meddő fáradság volna e miatt Kossuthtal vitát kezdeni.

Azonban, miután az idők csendes légáramlatában immár lassanként szerte foszlott azon sok tömjén illata, melylyel a hírlapok nagy része Kossuth *Emlékiratait* fogadta, és miután elhangzottak azon vezérczikkék is, melyek azok megjelenése alkalmával pro és contra keletkeztek, úgy

véljük, az irodalom föladata*) lesz ide s tova hozzá látni, hogy az emigrationalis mozgalmak története tisztáztassék, míg a kortársak közül még elegenden vannak életben, a kik az akkori eseményeknek tanúi voltak s egyben-másban fölvilágosításokat adhatnak. Némely kétségnek eloszlatásához és a sok homályos kérdés földerítéséhez talán maga az *Íratok* fáradhatatlan munkásságú szerzője is hozzá járulhat.

Ez a két év, melynek sok titkos epizodjáról a magyar közönség előtt Kossuth *Íratai* lebbentik föl először a fátyolt, hazánk történetének egyik legválságosabb korszaka volt. Convulsiók bent és kint, engesztelhetetlennek látszó ellentét a hatalom és a nemzet között, európai bonyodalmak, államalakulás a szomszéd országban stb. stb. Ily időszakok eseményei, épen válságos voltak és titokzatos bonyodalmaik miatt, minden időben jobban érdeklik a közönség figyelmét, inkább izgatják phantasiáját és ingerlik kíváncsiságát, mint a békés idők csendes munkálkodásának történetei. Sokan szeretnek elmerengeni emlékein, és bele ringatni magokat a múlt idők álmaiba; önkénytelenül követik Kossuth szárnyaló képzeletét és szívesen ragadtatják magokat az ő erős hite által. Másokat talán kifárasztott e testes három kötet olvasása, vagy egyiknek meg-

*) E tanulmány eredetileg a *Budapesti Szemle* számára iratott s annak 1883. évi folyamában jelent meg.

jelenésétől a másikéig elfelejtették a részleteket s nem vesznek annyi fáradságot, hogy az elszórtan közölt különböző adatokat összehasonlítsák.

Pedig e nélkül Kossuth *Írataiban* eligazodni igazán nem lehet, mert azokban az adatok elrendezése, az események csoportosítása, az egymáshoz tartozó részek elhelyezése, szóval, irodalmi nyelven mondva: a *compositio*, egyáltalán igen hiányos. Az események egymásutánját Kossuth gyakran félbeszakítja, összetartozó adatokat szélyel szór, olykor egyes leveleket is több darabra oszt s egyes darabjait más-más kötetbe teszi. Az áttekintést mindez nagyon megnehezíti. Még inkább nehezítik a figyelemnek a fő dologra fordítását azon mellékes történetek, cikkek, emlékiratok, visszapillantások stb., melyek a három kötet tartalmának legnagyobb részét foglalják el, s melyeket Kossuth, az ő soha nem apadó hevével tud elbeszélni; minők, például, az angliai kormányválság alkalmával véghez vitt hatalmas agitációi, a bankó-per, az 1848-diki forradalomról Angliában s Amerikában tartott szónoklatai és számos egyéb ily részlet — a mi magában mind érdekes lehet, de a fő dologra kevésbé tartozik.

Megkísértjük tehát a sok fa között is megkeresni magát az erdőt s összeszedve az egymáshoz tartozó adatokat, de különben egészen Kossuth elbeszélése nyomán, röviden összeállítani az emigratio eme két évi mozgalmainak legfontosabb eseményeit.

I.

Az első gondolat, hogy a magyar emigrációnak az Ausztria elleni háborúban szerepet juttassanak, a francia udvar körében támadt. Ez egyébiránt egészen természetes gondolat volt; kevésbé furfangos és a conspiratiókban kevésbé otthonos hatalomnak is, mint III. Napoleon, mihelyt viszonyai Ausztria ellen háborúsra fordultak, hamar eszébe jutott volna, hogy a magyar emigrációnak igen jó hasznát veheti.

Különben is az összeköttetések nem hiányoztak. Nemeskéri Kiss Miklós beforgott az udvari körökben, sógora volt Thouvenelnek, Napoleon későbbi külügyminiszterének; gróf Teleki Lászlónak és Klapkának szintén megvoltak összeköttetések a francia udvarnál.

Mihelyt Napoleon az ő híres «fekete pontjait» föltűnni látta, megkezdte a magyarokkal a kaczerkodást.

Az emigránsok — maga Kossuth is — igen jól tudták, hogy e barátkozás egyelőre nem egyéb, mint csalogató síp.

«Valahányszor a háborús hajlamok kerekedtek fölül — írja Kossuth — ők tettek advance-okat a közeledésre, s ezt csak olyankor s addig függesztették föl, a mikor s a meddig az európai diplomátia sürgés-forgása a háborús hajlamokat megingatta». *)

*) *Írataim* I. 87.

Az első közeledés már 1858 márcziusban történt. Napoleon herceg Kiss Miklós útján tudatta Kossuthtal, a ki ez időben állandóan Londonban lakott, hogy talán háborújuk leend Ausztriával, s hogy ennél fogva szívesen látnák, ha Kossuth «egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban, kimondaná, hogy mint mindig, úgy most is ellensége Ausztriának s adandó első alkalommal kész kardot rántani ellene». *)

Kossuth e nyilatkozat kiadását akkor megtagadta s ez első, korai tapogatózás után, úgy látszik, azon év (1858) végéig egészen függőben maradt az érintkezés és csak decemberben öltött némileg pozitívabb alakot. Irányinak Párisból ez időben Kossuthhoz intézett tudósításai jelentik ugyanis, hogy Teleki László és Klapka, lengyel emigránsok közvetítése útján, érintkezésbe léptek Napoleon herceggel s megígértették nekik, hogy ha háború lesz, anyagi segílyt kapnak fegyverben és pénzben a végett, hogy Magyarországon fölkelést rendezzenek; Klapka és Teleki ez anyagi segílyen kívül szükségesnek tartották azt is, hogy katonai erő, ha csak néhány ezernyi is, nyomuljon magyar földre. De — úgymond Irányi — «én nem tartom valószínűnek, hogy vörösnadrágosokat küldjenek velünk; még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkrejuttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni,

*) *Írataim* I. 86.

nehogy coalitiót idézzen elő maga ellen; az olasz tartományok elvételét merhetik coalitio veszélye nélkül, de Ausztria földarabolását czélba venni nem-igen». *)

Írányi igen józanúl és igen okosan fogta föl akkor a helyzetet. Az események utóbb teljesen igazat adtak neki.

E jelentésekre Kossuth Londonból 1859 január 9-dikéről terjedelmes programm-íratban válaszolt, melyben miután óvatosságot ajánl, nehogy csupán egy «Flankenbewegung»-ra használják őket, tüzetesen foglalkozik az emigratio személyi kérdéseivel. Kifejti, hogy a vezér nem lehet más, mint ő; és pedig főleg két okból. Először, mert a hazában a nép tömegeinek bizalma főleg az ő személyében pontosul össze. Másodszor pedig, mivel — úgymond — «kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomacia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét interventio és ha az interventio sem használna, lenne diplomatai közbenjárás s vele a magyar függetlenség jövődjét századokra megölő fatalis transactio. De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről meetingre személyesítem, annyira megszokta azt személyemmel azonosítani, hogy

*) Írataim I. 90.
Forrasor volt éinytelen ideig irágy vifo
tantani Forrasor o. t. *L. Kluckh.*

fölszólalásomra a nép szava úgy dördül végig Land's Endtől John O'Groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervenciónak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomatiájával a harcz eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésével, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménynyel itt rendén vagyok, mert ismerem rúgóit s bizalmas lábon állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak». *)

Hogy a hazai nép tömegének bizalma akkor főleg Kossuth alakja és neve körül volt összpontosúlva, az köztudomású tény. Az angliai befolyást illetőleg azonban nem sokára sajnosan kellett tapasztalnia, hogy a viszonyokat és a politikai rúgókat igen félreismerte, midőn népszerűségének hatalmától oly nagy eredményeket várt. Szónoklatait meghallgatták, éljenezték, magasztalták, őt magát kitüntették és ünnepelték minden felé. De azért, mint Lord Landsdowne, mondta Pulszkynak, a magyar ügyért tűzbe jönni nem jutott eszökbé. Kossuth a saját lelkesedése s a meetingek közönségének cheer-jei által fölvillanyozva, azt remélte, hogy az angol kormány külügyi politikáját is e közönség sympathiái fogják irányozni. Utóbb azonban be kellett látnia, hogy ebben nagyon csalódott.

Nem nyílott ugyan alkalom próba által sze-

*) I. 95.

rezni meggyőződést arról, hogy, ha a magyar fölkelés létre jő, ha ez ellen valamely hatalom interventiót kezd, s ha ez interventiót meggátolni az angol miniszterium elmulasztja: miként kényszerítette volna azt a Land's Endtől John O'Groatig *) végig dördülő népszava a haladéktalan közbelépésre; de az bizonyos, hogy Kossuth utóbb mind végig az angol kormányban találta törekvéseinek legkonokabb ellenségét. Megbotránkozva kell panaszolnia, hogy az angol kormány még a saját méltóságát is megtagadva, alacsony módokon igyekezett minden lépése elé akadályokat gördíteni:

Például 1860 szeptemberben, midőn Kossuth Olaszországba ment, hogy Cavourral egyezkedjék, «az angol kormány nem tartotta méltósága alattinak a hatalmas Anglia diplomatai képviselőjét Turinban spionná alacsonyítani az ő járása kelésének kikémlelésére s hozzá még nem is angol területen, hanem külföldön. Annyira ment a liberalis angol kormány kedvhajhászó előzékenysége azon Ausztria iránt, mely megszegve a legszentebb kötések, Magyarország ezredéves történelmi jogát s állami létét lábbal tiporta, hogy Anglia követét egy osztrák szaglár szerepére kárhoztatá». **)

Ugyanez időben (1860 október-november) tör-

*) *Kárpátoktól Adriáig* — angol kiadásban.

**) III. 113.

tént, hogy a magyar emigratio részére egy fegyverszállítmány küldetett Oláhországba, de ezt az oláh fejedelem lefoglaltatta s — íme ismét «különösen az angol kormány volt az, mely képviselője Sir Henry Bulwer által a magyarok ellen a legnagyobb tevékenységet fejtette ki». *)

Pár héttel utóbb ismét az angol kormány vett útjába oly gáncsot, mely miatt Kossuth a legelkeseredettebb kifejezésekkel kénytelen panaszkodni. Ő ugyanis egy angol nyomdában magyar bankjegyeket gyártatott, az osztrák kormány ezt megtudta, pert indított Kossuth ellen az angol bíróságok előtt, kérte a bankjegy-gyártás betiltását s a már kész jegyek lefoglalását és megsemmisítését s — íme ez ügyben már nemcsak az angol kormány követte el Ausztria érdekében azon alávalóságot, hogy a magyar pénzjegyek egy példányát a nyomdából, hol azokat gondos fölügyezet alatt készítették, az angol rendőrség által «nem tudni miként, de mindenesetre nem tisztességes úton birtokába kerítette», és az osztrák kormánynak rendelkezésére adta — — mert az osztrák kormány bünvádi eljárást szeretett volna Kossuth nyakába keríteni, «az angol kormány pedig semmit sem óhajtott inkább, mint hogy Ausztria e kívánságának eleget tehessen» **) — — hanem Anglia legfőbb bírói hatalma, a lordcancellár sem átallotta, e pörben hozott ité-

*) III. 254.   **) III. 371.

letében, «politikai részrehajlásának elálczázása végett oly nyomorúlt kibúvó lyukhoz folyamodni, minőt pirulás nélkül a legarczátlanabb zugprókátor sem használhatna s magáévá tenni a fölperes császár sarokba szorított ügyvédjének vad állításait». *)

Ilyetén sérelmek miatt valóban történtek is az angol parlamentben Kossuth javára egyes fölszólalások és interpellatiók, de ezek a Land's Endtől John O'Groatig végig dördülő szózat hatalmában vetett bizalmat vajmi kevéssé igazolták.

Azonban, ha az angliai befolyás kétségesebb volt is, mint talán Kossuth remélte, neve magában is elég volt arra, hogy az emigratio őt fejének ismerje el. Január 17-dikén Klapka fölkereste őt Londonban s közölte vele a saját terveit. Elmondta, hogy beszélt Victor Emanuellel és Cavourral, ezek erősen készülnek a háborúra Ausztria ellen, biztatják a magyarokat is a részvételre, de még nem ígértek semmit; Napoleon herczeg azonban ígért pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállításra, de még nem a császár nevében, csak a saját nézeteiképen; hanem kívánja, hogy vele (Kossuthtal) állapodjanak meg föltételeikben és közöljék azt memorandumban a császárral.

Kossuth a memorandum-írást ismét kereken megtagadta; annyit azonban már is világosan kijelentett, hogy bármi mozgalomba csak úgy megy

*) III. k. 504.

bele, ha biztosítva lesz az iránt, hogy cserben nem fogják hagyni; a biztosítékot pedig abban keresi, hogy a francia zászló becsülete magyar földön valósággal kockáztatva legyen. Tehát megmásíthatatlan föltételül köti ki, hogy küldjenek egy erős, 20—30—40 ezer főnyi rendes francia sereget a magyar határra s az emigratio ily sereg élén jelenhessen meg. Ez az egyedüli biztosíték, mely őt megnyugtathatja. Különben pedig fölhasználja e személyes találkozását Klapkával, hogy vele a személyi viszonyokat is tisztába hozza. Értésére adja, hogy nemcsak egyáltalán a mozgalmak vezetését köti ki maga számára, hanem, okulva 1849-ben Görgei árulásán, többé a katonai fővezérségét sem bizza másra; ő tíz év óta minden üres perczét a hadtudománynak szentelte és képesnek tartja magát a hadvezéri föladatnak teljesen megfelelni. Klapkának pedig maga mellett a táborvezérkari főnökséget ajánlja. *)

Klapka viszont megpendítette ugyan, hogy talán jobb volna, ha Kossuth eleinte hátra húzódnék s hagyná őt, hogy Oláhország felől egy expeditionalis kisebb csapattal betörve, a Székelyföld fölkeltésével indítsa meg a mozgalmat; maga Kossuth pedig e készületlen mozgalomban saját személyét nem veszélyeztetve, csak akkor jelennék meg, ha már haderejük tekintélyesre

*) I. 102.—108.

nőtt és döntő csatára lehet kilátás. De Kossuth ily tervnek határozottan ellene szegült s ekkor látszólag Klapka is megnyugodván Kossuth akaratában és alávetvén magát az ő vezérségének, visszatért Párisba, hogy ott, ha lehet, a császárral beszélni igyekezék. *)

Beszélt is vele, február 17-dikén, de úgy látszik, nem oly értelemben, a mint Kossuthnal, ennek elbeszélése szerint, az imént említett londoni találkozáson, egymás között, egész egyetértéssel, megállapodtak.

A helyett, hogy ott Kossuth kemény és változhatatlan föltételeit magyarán megmondotta volna, oly nyilatkozatokat tett, melyekből Párisban nemcsak a francziák hihették, hanem az emigratio is, sőt maga Nemeskéri Kiss Miklós is azt hitte, hogy Kossuth az Oláhország felőli beütést és a székely fölkelést helyesli, minden egyéb kikötés nélkül elfogadja, s csak azt várja, míg Klapka mindent jól előkészít, hogy akkor majd a kellő időben ő maga is előlépjen. **)

Ezért különben Kossuth nem kárhoztatja Klapkát. Eljárását, elég sajátságosan, naivitásának kívánja betudni. «Sem szándékom, úgymond, sem okom Klapka jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomatia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe

*) I. 107. **) I. 166.

vitte mind a hatalmakat, mind az emigratio egy részét, míg ő maga, a tettevágyás becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a furfangos hatalmak testetlen kecségtetéseit biztosított valósággyanánt fogadta. Ő alkalmasint csak általánosságban szólott, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az emigratio, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem.» *)

E mentség Kossuth részéről annál meglepőbb, mert Klapka nemcsak beszédei, hanem tettei által is merőben ellenkező úton járt, mint január 17-diki találkozásukon, Kossuth elbeszélése szerint, egymás közt egyeztek. Az *Íratokban* foglalt adatokból egyenesen azt kell következtetnünk, hogy Klapka elejtván a Kossuth által kívánt garantiák követelését, saját kezére megkezdte az actiót úgy, a mint azt Napoleon akarta. Tökéletesen belement a székely fölkelés szervezésének tervébe, elvállalta annak előkészítését, el is ment Oláhországba, oda szállíttatott harmincezer darab fegyvert (a mit Napoleon a székely fölkelésre szánt) és az oláh fejedelemmel, Couzával a tervezett beütés érdekében egyességet kötött. **)

S mindezt. úgy látszik, Kossuth tudta nélkül. Legalább az *Íratokban* semmi nyoma, hogy ez idő alatt intézkedéseihez Kossuth jóváhagyását

*) I. 165. **) I. 369—386

kikérte vagy őt terveiről és szándékairól csak értesítette volna is. Február közepén egyezkedett Napoleon császárral, márcziusban utazott keletre, april végén tért Párisba vissza. Ez egész időből az *Íratok* közt csak egy levelét találjuk, a mit Genfből február 24-dikén írt Kossuthnak. Említi benne, hogy Párisban 17-dikén beszélt a császárral és említi, hogy útban van Konstantinápoly felé. Mit beszélt a császárral: arról nem ír; mi-ben jár keleten, arról is csak annyit, hogy a munka, melynek ott elébe megy, «a legfontosabb», s hogy visszatértek, mintegy két hónap múlva, «egy igen nagyon jó hírrel» fogja Kossuthot «meglepni». *)

Hogy ez eljárást Kossuth előre vagy utólag jóváhagyta-e, hogy ily «meglepetést» saját vezéri állásával összeférőnek tartott-e: arra nézve az *Íratok*ban sajnálattal nélkülöznünk kell a tüzetesebb fölvilágosítást. Sőt ebbeli eligazodásunkat még inkább megnehezíti azon alig érthető adat, hogy noha Kossuth és Klapka május 3-dikától 8-ig folytonosan együtt voltak, a Nemzeti Igazgatóságot megalapították; egész mozgalmukat szervezték; Romániába, Szerbiába politikai ügy-nököket neveztek ki: mégis Klapka a Couzával kötött egyességet csak május 22-dikén levélben közölte Kossuthtal, mikor a háború már javában folyt. **) Pedig ez egyességben nemcsak fegyver-

*) I. 110. **) I. 239. és 369.

szállítási és katonai ügyek, hanem, mint alább látni fogjuk, igen fontos politikai elvi megállapodások is foglaltattak.

E közben, míg Klapka Oláhországban járt, Kossuth és az emigratio többi tagjai Párisban és Londonban alig tehettek egyebet, mint hogy figyelemmel kísérjék az események fejlődését s kiki saját fölfogása és véralkata szerint kisebb-nagyobb reményeket építsen azokra.

Gróf Teleki László még márczius 19-dikén is kevés bizalommal nézett a jövőbe. «Klapka reményeivel táplálom még most is keblemet» — írja a föntebbi napon Párisból Kossuthnak. «Oly gyönyörűek azok, oly zománczosak! . . . Bár ne csalatkoznék. Én biztos alapot keresek; még eddig nem találtam. Tudom, hogy itt rokonszenvvel gondolnak reád, gyűlölik az osztrákot, szeretik az olaszt s lehetségesnek hiszik, hogy valamikor szükség legyen reánk — de többet semmitsem . . . Ebből még az sem következnék bizonyosan, hogy kiüt a háború, valamint az sem, hogy ha kiüt, olyan lesz, mely nekünk használand. Szerintem még hónapok telhetnek el, mielőtt tudni fognók, mihez tartsuk magunkat.» *)

Ellenben Kossuth már február 25-dikén elég biztosnak érzi lábai alatt a talajt, hogy a hazába buzdító szózatot intézzen, a melyben valószínűnek nyilvánítja, hogy még azon év folytán, hihe-

*) I. 177.

tőleg nyár felé, hazánknak alkalmat fog nyujt-
hatni függetlensége kivívására; lelkesíti a nem-
zetet, hogy ne béküljön, ne alkudozzék semmi
áron; a műveltebb osztályokat, melyek közt, a
casinóban, holmi loyaltási és alkura kész hajla-
mok is mutatkoztak, fenyegetve figyelmezteti,
hogy közeleg a felelősség ideje; s végül fölhívja
a hazafiakat, szervezkedjenek, hogy mihelyt a
sereg élén a határt átlépven az első kiáltványt
közrebocsátja, a nemzeti fegyverfogható erő mi-
nél gyorsabban összegyűlhessen. *)

Márctzius végén valóban gyorsabb fejlődésnek
indultak az események, mint Teleki László né-
hány nappal előbb remélte. Cavour a háború
érdekében személyesen Párisban járt és ott Szar-
vadynak alkalma volt közölni vele azon fölté-
teleket, melyeket Kossuth, közreműködése ese-
tében, biztosíttatni kíván. Cavour leplezetlenül
elmondta azokról véleményét. A legfőbb föltételt,
a seregküldést, egyszerűen a képtelenségek sorába
állította, és a háború kiütése esetében is csupán
az Oláhország felől beütő székelyföldi expeditiót
tekinté megvalósíthatónak.

«Miként akarja Kossuth úr — úgymond —
hogy mi Magyarhonba sereget küldjünk? Hogy
ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk. Fiume
felé nem küldhetünk ötvenezer embert. Erre hó-
napok kellenének. Emlékezzenek önök, mennyi

*) I. 133—138.

időbe került Angliának seregét a Krimbe szállítani, pedig ők oly arravaló készlettel bírtak, a milyennel mi talán nem bírunk. Aztán azt is tudni kellene, ha Anglia ezt tűrné-e? Nem vagyunk felőle egészen bizonyosak. Önöknek a románokkal kell megegyezniök. Azon az oldalon működhetnek. Mi fegyvert adhatunk, ha kell, százezer puskát is. Egyéb segítséget szintén.» *)

Szintoly lehetetlennek nyilvánította azt, hogy ő, vagy a francia császár, Kossuthal, «mint valamely fönnálló hatalmassággal» szerződést kössön, vagy neki csak levelet is írjon. Egyebekben, természetesen, biztatólag szólt; beszélt a magyar és az olasz ügy solidaritásáról, Magyarország függetlenségének visszaszerzéséről, Ausztria végmegtöréséről; nem lett volna diplomata, ha ily reményekkel sem akarta volna ápolni a magyar emigratio mozgalmát, melynek ő oly jó hasznát vehette. De elég őszinte volt e közben még a muszkára is emlékeztetni őket: «Önöknek, cselekvés előtt, biztosítaniok kell Oroszország jó indulatát, mert most a törökre ne számítsanak, az Ausztriával tart.»

Oroszország jó indulatát! Ezt a magyar emigransok biztosítsák — nem ők, az Oroszországgal jó viszonyban álló hatalmak, a kik Magyarország cooperatióját a háborúban igénybe akarják venni.

Szegény emigratio!

*) I. 194.

April hó folyamában Kossuth nem kapott semmi újabb avance-ot, mert a diplomatiát némi békítési kísérletek foglalták el; de ezek nem vezettek eredményre, s 23-dikán Ausztria ultimatumot küldvén Turinba, kitört a háború. Napoleon herczeg tüstént hívatta Telekit és Klapkát, egyezkedett velök, s elküldte őket Londonba, hogy hozzák magokkal onnan Kossuthot is. Ez május 4-dikén érkezett Párisba; 5-dikén reggel Klapka és Teleki jelenlétében értekezett a herczeggel, tudatta vele két nagy föltételét: seregküldés francia zászló alatt és proclamatio a magyar nemzethez, egyenesen a francia császár nevében. A herczeg magára vállalta, hogy e pontokat haladék nélkül közli a császárral, s ha lehet, kieszközli, hogy a császár Kossuthot elfogadja. A fogadás ugyanazon éjjel meg is történt; Teleki és Klapka nem voltak jelen, csupán hárman: a császár, a herczeg és Kossuth.

A császár már ismerte Kossuth két kívánatát. Hogy mit felelt azokra: erre nézve az *Íratokban* két versiót találunk.

Egy buzdító levélben, a mit Kossuth hat héttel azután, 1859 június 22-dikén küldött a hazába, ezt írta arról az otthoniaknak: «A császár e két mulaszthatatlan föltelt elfogadta s reményét fejezte ki, miszerint két-három hónap múlva a körülmények megengedik neki sereget, löszert s a nemzet fölfegyverzésére megkívántató fegyvert küldeni. Ez es tre fölhivást fogna intézni a ma-

gyar nemzethez, melyben kifejténé, hogy miután a nemzet 1849-ben függetlennek nyilatkoztatta magát, ő e határozatnak újra életbe-léptetésére segédhadat küld az országba. E fölhívás által magát a függetlenséggel azonosítván, azt előre biztosítaná. A mit e segítség fejében viszont kíván a császár, nem egyéb, mint az, hogy a függetlenséget kivíván, ne köztársaságot, hanem alkotmányos királyságot alapítsunk; belügyeink rendezésébe egyébiránt nem fogván ő avatkozni.» *)

A másik versio nem valamely egykorú följegyzés másolata, hanem most készült, az *Íratok* közzététele alkalmával. **) Ebben nincs semmi ily positiv ígélet vagy positiv alkupont; nincs benne sem az, hogy Napoleon ama két föltételt elfogadta, sem az, hogy sereget ígért s plane már két-három hónap alatt, sem a függetlenség előleges biztosításának ígérete, sem az, hogy a császár az alkotmányos királyságot kikötötte volna. Ígérni — e versio szerint — nem is ígért Napoleon határozottan egyebet, mint pénzt, fegyvert, s Moldva-Oláhországban, ottani ügynökei által a magyarok törekvéseinek támogatását. Többi nyilatkozata csupa bizonytalanság és kibúvó ajtó. A proclamatióról annyit mondott, hogy az ellen magában véve nem volna aggodalma, ha Kossuth másik kívánatát, a sereg-küldést, teljesíthetné. De

*) I. 450. **) I. 223. stb.

ezt nem teljesítheti. Nagy akadályai vannak. Legfőbb akadályul említette Angliát, mely nem tűrné el, hogy a háború színtere a Po vidékéről a Duna partjaira tétessék át. Kossuth erre kijelentette, hogy neki reménye van Anglia semlegeségét biztosíthatni. Részletesen fejtegette az angol pártok viszonyát s erre támaszkodva, azon reményét fejezte ki, hogy sikerülni fog Derby kormányának bukását előidéznie, még pedig úgy, hogy épen a külpolitika kérdésében bukják meg s a helyére lépő whig-kormányférfiak oly kötelezettség mellett lépjenek a kormányra, a mely Anglia semlegességét tökéletesen biztosítaná.

E fejtegetésre Napoleon annyit jegyzett meg, hogy az nagyon érdekes és nagyon fontos. Menjen tehát Kossuth Angliába és hajtsa végre ott tervét «s legyen meggyőződve, hogy Anglia neutralitásának biztosításával hazafiúi óhajai valószínűsítésének útjából a legfőbb nehézséget bántandja el.».

Azután, a beszélgetés vége felé «félíg kérdőleg, félíg kérőleg azon észrevételt tette, hogy talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis fölkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél». S mikor ezt Kossuth határozottan megtagadta, ily szavakkal bocsátotta őt el:

«C'est donc entendu. Én biztosítom önt, hogy Magyarország cooperatióját a háborúban csak egy esetre fogom igénybe venni: ha az ön által kívánt biztosítékokat megadhatom, különben nem. Szán-

dékom van minden kitelhetőt megtenni, hogy megadhassam. Ön visszamegy Angliába, iparkodni fog a neutralitás biztosítását kieszközölni... Társai addig menjenek Olaszországba, gyűjtsék össze a magyar emigratióból a harczképes elemeket . . . Pénzről, fegyverzetről, a magyar hadi foglyok kiválasztásáról ott gondoskodva lesz . . . Ön pedig gondoskodjék, hogy benn az országban a szellem kellőleg előkészítettessék» . . .

Se a proclamatiót, se a seregküldést tehát nem ígérte; még Anglia semlegességének reménye esetére sem ígérte meg. A mit, óvatosan körülírva, ígért, azt hetű szerint meg is tartotta. Magyarország cooperatióját a háborúban nem vette igénybe. Kossuth csupán a saját politikai combinatióra támaszkodva, ringatta magát azon hitben, hogy Napoleonnak Magyarország cooperatiójára szüksége leend s akkor a segédsereget valóban meg fogja adni. E combinatiók azonban igen illusoriusok valának. Francia hadakat küldeni az Adrián, a Karszton, az ellenséges lakosságú határörvidéken és Horvátországon át a Dunához: bármely francia uralkodótól oly képtelenül vakmerő vállalkozás volna, melynek tervét csak akkor lehet róla föltenni, ha világos bizonyíték van reá, hogy komolyan foglalkozott vele.

«Napoleonnak sokkal több jőzan belátása volt, semhogy nagy számú francia hadakat oly távoli vidéken, messze minden operationalis bázistól, koczkára dobjon, még pedig azért, hogy az

államok alakulásának egy olyan új rendjét hozza létre, a minek fönmaradását ő lett volna kénytelen megvédeni, még évekkel is az után, midőn létrehozta,» — így szól e terv felől Kossuth *Iratainak* bírálója egy tekintélyes angol folyóiratban. *)

De Kossuth legkisebb bizonyítékot sem hoz föl reá, hogy Napoleon többet vagy egyebet akart volna vele és emigrans-társaival, mint a mire valóban fölhasználta őket. Kossuthot elküldte Angliába meetingeket tartani Anglia semlegessége érdekében; Klapkát elküldte Oláhországba előkészíteni a székelyföldi beütést; Olaszországban szerveztette a magyar légiót. Mindezek által erős pressiót gyakorolt Ausztriára. Ez neki megérte azt a pár millió frankot, a mibe került. Fő célja: Ausztriának a magyar mozgalom réme általi sakkban tartása, el volt érve.

Ezért csodálatos, ha Kossuth még ma is teljes megnyugvással emlegeti, hogy ő nem engedte magát Napoleon által, ennek céljaira, mint a citromot, kifacsartatni. Hiszen Napoleon egészen elérte azt, a mit általok elérni akart. Ha tovább tartott volna a háború, bizonyára igyekezett volna belőlök még többet is kifacsarni: a székely fölkelés valóságos megkezdését, és az olaszországi osztrák seregben szolgáló magyar csapatok elcsábíttatását. Ezek lettek volna a citrom utolsó

*) *Saturday Review* 1880 június 26.

cseppjei. De nem lett rájuk szüksége, mert hamarabb megkötötte a békét, mint eleinte gondolhatta.

Talán föl lehetne vetni még azt a kérdést, hogy vajon a két eltérő versio közül, ne annak kelljen-e nagyobb hitelt adnunk, a mit Kossuth 1859-ben küldött a hazába? Azt akkor friss emlékezetből írta, míg a mostani elbeszélést csak nevéhez írott leveleiből, jegyzeteiből s elmosódottabb reminiscentiáiból állíthatta össze. Mi azonban, ennek daczára is, az újabb elbeszélést véljük föltétlenül hitelesebbnek, mert sem azt nem tehetjük föl, hogy ebből Kossuth épen a legfontosabb megállapodásokat kifeleldhette volna, sem valamely, olyas okot el nem képzelhetünk, a mi arra indíthatná őt, ha ily ígéreteket tett volna neki Napoleon, hogy azt most elhallgassa. Ellenben az 1859-diki tudósításra nézve igen könnyű megtalálni a lélektani indító okot, miért mondott akkor Kossuth többet a valóban nyert ígéreteknél. Buzdítani akarta a nemzetet. Könnyen érthető indok, — ámbár a buzdításnak ezt a módját védelmünk alá venni nem mernők.

E párisi találkozás után égszerre teljes erővel megindult a magyar emigratio mozgalma, úgy, a mint Napoleon császár a szerepeket kiosztotta.

Még azon éjjel megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Elnöke Kossuth; tagjai: Teleki és Klapka. A két utóbbi csakhamar a háború színte-

rére, Olaszországba sietett, szervezkedni; Kossuth pedig visszatért Angliába.

Május 8-dikától június 16 kig végezte ott azon missiót, a mire Napoleonnál vállalkozott. Azonban, mielőtt agitatioit megkezdhetne volna, már május 13-dikán közzé tétetett Angliában a királynő kiáltványa, melyben nyíltan kimondatott, hogy az angol kormány «szoros és részrehajlatlan semlegességet kíván föntartani a háború egész tartama alatt». Ugyanez volt az ellenzék politikája is. A semlegesség tehát oly program volt, a mit pártkülönbség nélkül elfogadott az egész Anglia. Mind a mellett Kossuth megkezdte agitatioit, mert jobban vélt bízhatni egy alakulandó új liberalis kormányban, mint a létező tory-kormány férfjaiban. Eljárását teljes siker követte. A tory-miniszterium lemondott, s lord Palmerston és lord Russel, új kormányt alakítva, megadták a kívánt semlegességi nyilatkozatot, még pedig írásban.

Túl esnék föladatunkon e hatalmas korteskedés részleteivel foglalkozni. Kossuth roppant tevékenységet fejtett ki, óriás meetingeket tartott, tömérdek ünnepeltetésben részesült és igen sok tapsot aratott. A diadalról elragadtatva ír Pulszky is, a ki Kossuthot ez útján kísérte. A mi azonban az agitatio voltaképeni czélját illeti, arra nézve érdekesnek véljük átvenni a föntebb említett angol folyóirat bírálatának megjegyzését:

«Midőn lord Derby a lordok házában minisz-

teriuma lemondását bejelentette, kinyilatkoztatá, hogy tudja, miként a távozó miniszterium nem valamely specificus kérdés miatt bukott meg, hanem egyáltalán csak az volt a kérdés, melyik párt maradjon a hivatalban. Semmi ok sem lehet azt tenni föl, hogy e nyilatkozattal lord Derby mást mondott volna, mint a szigorúan igazat. Miniszteriuma valóban ez általános okból bukott meg. De ezért azt mondani, hogy Kossuth úrnak a miniszterium megbuktatásához semmi köze sem volt, mégis igen sok volna. Egyik kerék a másik kerékbe vág; s minthogy csak tizenhárom szónyi többség volt a kormány ellen, bárki is, a ki egy-két ingadozó szavazatot biztosabbá tett, követelve a liberalis párt vezetőitől, hogy adjanak biztosítékot olyasmiről, a miről a biztosítékot meg nem adni azoknak legkevesebb okuk sem volt, arról bizvást elmondhatni, hogy része volt a kormány megbuktatásában.»

Mikor Kossuth, angliai föladata befejezte után, június 22-dikén Olaszországba érkezett, már javában folyt a háború, már régen túl voltak a palestroi és magentai ütközeteken (május 31. és június 4.) s igen közel a solferinói döntő tusához (június 24.).

Kossuth úgy találta, hogy igazgató társai és barátai az ő távolléte alatt nagyon keveset végeztek. A magyar legio lassanként szaporodni kezdett ugyan, de miként volt az szervezve! Sze-gény Ihász Dániel ki nem fogy az örökös panasz-

ból. Maga Kossuth is úgy találja, hogy az egész legio, úgy a mint az olasz kormány rendelete szerint szerveztetnie kellett, nem egyéb mint «egyszerűen zsoldos legio, piemonti szolgálatban, a háború tartamára fogadva». Olasz és francia nyelven nem is volt szabad másnak, mint «legiónak» nevezniök, csak magok közt, magyarul, merték «magyar seregnék» mondani. *) Utóbb nagy küzködés után kieszközölték ugyan, hogy a legiónak magyar zászlaja legyen s magyar jellege az esküformában is kifejezést nyerjen, de «Cavour gróf, midőn ezekbe beleegyezett, kikötötte, hogy mindezekről ne beszélgessenek senkinek, mert a diplomatia a magyarok irányában nagyon féltékeny». **)

Mily jellemző ez a kikötés. Tehát: hadi eskü, a mit titokban kell tartani s lobogó, a mit nem szabad mutatni senkinek. És ez június közepén történik, mikor a háború már régóta javában folyt, sőt ide s tova vége felé járt.

«A seregszervezési kezdetleges mozgalmakon s a folyó költségek fődözéséről való gondoskodáson kívül pedig — írja Kossuth — alig történt ügyünkben egyéb valami. Politikai helyzetünk tisztázására semmi. A császárral azon egész idő alatt, míg én Angliában időztem, még csak nem is beszéltek». ***) Napoleon herczeggel és Cavourral közölték ugyan az ő angliai sikereinek

*) I. 422. **) I. 354. ***) I. 330.

hírét s ezt azok nagy meglepéssel is fogadták, «de arról egy szót sem szóltak, hogy eljárásom sikerének esetére viszont mi a háború színhelyének Magyarországra kiterjesztésére számíthatunk; oly gyakorlati lépés pedig teljességgel nem vétett foganatba, mely ily irányban előkészületnek lett volna tekinthető. Általában minden levél, melyet Olaszországból vettem, reám azon benyomást tette, hogy egyelőre minden igyekezet csak oda irányúl, miszerint a magyar emigratio hasson közre az osztrák hadsereg magyar elemeinek bomlasztására, a nélkül azonban, hogy a szolgálat viszonzásául a szövetséges hatalmak magokat a magyar ügygel azonosítanák.» *)

Maga Kossuth is csakhamar személyesen győződhetett meg erről. Június 26-dikán találkozott Napoleon herczeggel s ez — egykori legtüzesebb biztatójok és pártfogójok — már egyebet sem akart tőle, mint rávenni, hogy capacitálja az osztrák hadseregben levő magyarokat, jöjjenek át és küzdjenek az osztrák ellen; azzal biztatta őt, hogy ha ezt megteszi, a császár moraliter kötelezve lesz Magyarország irányában. **)

Kossuth e kívánat teljesítését indignatióval tagadta meg. De beláthatta volna, hogy velök többé Napoleonnak alig lehet komoly szándéka.

Valóban, ha ezentúl az emigratio tagjai Napoleon császárral találkoznak, beszélgetésök csak-

*) I. 331—2.   **) I. 345.

nem komikai fordulatokat vesz. Gróf Teleki Sándor és Sréter ezredes június 30-dikán találkoznak vele; a császár egyre nevetgél s csak arról beszél, hogy szeretne seregében magyar huszárokat látni, ha többet nem, legalább egy századot. *) Maga Kossuth július 3-dikán keresi föl a táborban (Valleggióban) s a császár neki is egyre csak azt emlegeti, hogy szeretné már látni a szűknadrágos legényeket; mikor pedig Kossuth fölolvassa a magyarokhoz intézendő proclamatio tervét, melyet, szövetkezések nyílt publikálásának jeléül, a császári főhadiszállásról kíván keltezni, e merész ötletre Napoleon «elneveti magát», s azt mondja, jobb lesz, ha a kiáltványt mégis másunnan datálják. **) Hanem búcsúzáskor még egyszer lelkére köti Kossuthnak, hogy minél hamarabb egypár zászlóalj magyar szűknadrágost küldjön táborába. Úgy látszik, ezekbe a császár nagyon bele szerethetett. Már négy héttel előbb (június 6-dikán) panaszolja Ihász, ***) hogy a francia hadparancsnokság elrendelte ugyan, hogy az osztrák hadi foglyok közül a magyarokat válaszszaak ki és a magyar legio szaporítása végett bocsássák az ő rendelkezésükre, de a magyarság ismertető jeléül a szűk nadrágot (pantallon collant) tűzték ki s ennél fogva a szűknadrágos bakancsosokat, bármily nemzetbeliek legyenek, mind a nyakokra küldik, a többi foglyokat pedig,

*) I. 358.   **) I. 366. és 446.   ***) I. 349.

ha szűk nadrágjok nincs, hiába erősítik, hogy ők is magyarok, tovább szállítják.

A mi e valleggiói találkozáson a komolyabb tervek megbeszélése tekintetében történt, abban igen kevés volt a vigasztaló. Napoleon ez alkalommal még határozatlanabbul nyilatkozott s még óvatosabban körülzánczolta ígéretét, mint május 5-dikén, a párisi találkozáson. Most is azt mondta ugyan, hogy vagy sereget küld Magyarországra, vagy nem kívánja, hogy a magyar fölkeljen. De megmondta azt is, hogy sereget most nem küldhet. Csak akkor lesz lehetséges — tehát akkor is csak lehetséges — hogy küldhessen, ha előbb Velenczét elfoglalta, mert e nélkül, az adriai partokon nem lévén kikötője, Genuában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajóra szállítani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna.*)

Velence elfoglalása azonban Napoleonnak ekkor esze ágában sem lehetett, sőt harmadnapra (július 6—8) megkötötte a villafrancai békét s véget vetett a háborúnak.

Kossuth pedig épen a békekötés közhírré tételének napján (július 8-án) írt a hazába egy biztató jelentést a valleggiói találkozásról, értesítvén az otthoniakat, «hogy a császár biztosította őt, miszerint elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, föltéve, hogy míg e szándékát

*) I. 446. és 460.

végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, idő közben egy európai fegyveres mediatio békére nem kényszeríti). *)

E tudósítás természetesen több nappal később érkezhett az országba, mint a békekötésnek távirati híre. Elgondolhatni, hogy ha ennek kelte napját a békekötés napjával összevetették, mennyire megingathatta otthon a magyar nemzeti igazgatóság elnökének összeköttetései felől ápolt bizalmat.

Villafranca után Klapka mindjárt tisztában volt a helyzettel. Belátta, hogy rászédtek őket; «ijesztőül használtak bennünket, hogy Ferencz Józsefet Lombardia mihamarabbi átengedésére reá vegyék» — írja igazgató társainak július 13-dikán **) s felszólítja őket, hogy miután minden reménynek vége, igyekezzenek legalább a legio tisztességes föloszlatásáról gondoskodni.

Kossuth ellenben akkor is tiltakozott az ellen, mintha őt Napoleonék megcsalták volna ***) s maig is úgy emlékezik azon időkről, mint a ki változatlanul meg van győződve, hogy az adriai seregküldés és stb. a császárnak egy ideig valódi, komoly, elhatározott szándéka volt.

Másrészt azonban azon diplomatákat, a kik a háború kiütése előtt azt remélték, hogy általános kiterjedést fog az nyerni, erősen kicsúfolja; sze-

*) I. 459. **) I. 474.

***) Pulszkyhoz írt levelében; ennek *Életem és Korom* cz. műve III. kötet.

mökre veti, hogy egy szegény lengyel menekült, Mieroslawsky tábornok, jobban megjósolta az eseményeket, mint ők, mert biztosan előre mondta, hogy Napoleon a háborúnak gyorsan véget fog vetni s e szerint világosabban olvasott a végzet könyvében, mint Európa összes diplomatiája; «Soyons plutôt maçons» — «Csapjanak föl inkább kőművesnek!» mondja rólok teljes lenézéssel. *)

Pedig az ő terveinek erős vára sem épült szilárdabb alapon, mint e kőműveseké, sőt ő maga a háborúnak oly nagy kiterjedést remélt, a milyet azok soha. Remélte, hogy a háború színterét átteszik a Duna partjaira, hogy a szövetséges hatalmak seregeikkel elárasztják Pannónia földjét, szétrobbantják az egész Ausztriát és helyén az államoknak egészen új csoportozatát hozzák létre. Hiába mondta előre Cavour, hogy e tervnek már kezdete is merőben képtelenség; hiába hagyta oly csúfosan cserben Napoleon; ő azután is csak ragaszkodott a saját terveihez, egyedül azokban kereste az üdvöt s minél messzebb esett azok megvalósíthatásának reménye, annál bámulatra méltóbb kitartással, ékesszólással s fáradhatatlan buzgalommal igyekezett Napoleont, Cavourt, Angliát, Magyarországot s az egész világot e tervek helyességéről meggyőzni.

*) I. 204.

II.

A villafrancai békekötés után Kossuth egy időre fürdőre vonúlt, de már szeptemberben ismét Londonban van s ernyedetlen buzgalommal folytatja levelezéseit a magyar ügy érdekében.

Ez idő szerint azonban sem a francia, sem az olasz udvarnál nem mutatkozott remény az actio megkezdésére.

Cavour már július 13 dikán beadta lemondását és csak a következő év (1860) január 20-dikán lépett ismét kormányra. Más felé kellett tehát a szövetséges elemeket keresni.

Kossuth ír (1859 deczember 16.) Farininak, az emiliai tartományok dictatorának s ez időben az olaszthoni mozgalmak egyik fő vezetőjének, a Velence elfoglalása iránt esetleg közösen megindítandó actio érdekében. Feleletül teljesen udvarias, de kitérő és elodázó választ kap. *)

Majd Garibaldinál tesz kísérletet (decz. 2.) nem mulasztva el oly húrokat pengetni, a melyek különösen kedvesek lehetnek a tábornok fülének. Radicalis orvosságot ajánl neki a pápa és a papok uralma ellen :

«A mi a pápát, Olaszország egységének e megtettesült akadályát illeti — írja levelében — nekem egy furcsa eszmém van ; lehet, sokan ábrándosnak mondják, de nekem úgy tetszik, hogy

*) II. 348.

a kérdést nagyon egyszerűen, nagyon gyökeresen megoldaná. A «nagyon keresztyén» és «apostoli» császárok versenyeznek egymással, hogy melyik tartandja fönn jobban a pápa felsőségét Olaszország fölött, «világi hatalma» fönntartásának álarcza alatt. Ám tegyék. Hanem Bologna, Ferrara s a Romagna szűnjenek meg pápisták lenni . . . . Legyenek tömegestül protestánszá, új evangelikusszá, congregationalistává, göröggé, unitariusszá, rationalistává, naturalistává, theistává, — a mivé tetszik, csak szűnjenek meg pápistáknak hívatni, s vége van a kérdésnek örökre. Különben Napoleon és az osztrák fönn fogják a pápát tartani. Nem egyszer el volt már a pápa üzve, de visszatért, mert föllázadt alattvalói pápisták maradtak. Nem pápista alattvalókra a pápát nem lehet souverainnek föltolni. Ez *contradictio in essentia*.

«Religiositás egy dolog, dogmákká facsart metaphysikai költemény egy másik dolog . . . . A dogmák ideje lejárt. Gondolkozó ember nem hiszen bennök többé. Legkevésbé a papok magok . . . . Csak javadalmaikat kellene nekik biztosítani, mint VIII. Henrik tette Angliában; és adni kellene nekik — feleséget; s bizony még ök állanának a szakadás élére.» *)

Ez valóban elég «ábrándos» és elég «furcsa» eszme volt. Ilyen formán sok nehéz politikai kér-

*) II. 344. és 328. l.

dést meg lehetne oldani «egyszerűen» és «gyökeresen». Hogy többet ne említsünk, a keleti kérdés megoldását is nagyon egyszerűsítene, ha a törökök megszűnnének mohamedánok lenni. Érdekes jele azonban amaz idők izgalmainak, hogy egy egész nagy nemzet leggyökeresebb intézményének, a hitvallásnak, és a mi söbb, épen az olasz nép katolikus hitvallásának, mától holnapig való megváltoztathatása bárkinek is, ha csak egy pillanatra is, megfordulhatott a fejében. Másrészt Kossuthra nézve is igen jellemző, hogy azon izgalmas idők és meglepő eseményeik benyomásai által egyszerre oly régiókba engedte magát ragadtatni, a hol a legmerészebb pillanatnyi ötletek megvalósítása sem látszott előtte képtelenségnek. Ma már ő maga is belátja, hogy mikor Garibaldinak ezt a tervet adta, még nem ismerte az olasz népet.

Garibaldi is elégnek vélte e tanácsra egy rövid levélben annyit válaszolni, hogy a papokat ő is impostoroknak tartja, de a Kossuth által megpendített együttes actióról Ausztria ellen — a mint mondja, idő hiánya miatt — egészen hallgat. *)

Párisban sem mutatkoztak a tapogatózások sikeresebbeknek. Teleki László 1860 februárban többször találkozott Napoleon herczeggel s ez mindannyiszor a forradalmi mozgalmak kerülését

*) II. 345.

és a legalis tért ajánlotta, mint egyedül lehető és üdvöst. Külföldi bonyodalom reményével épen nem biztatta őket. Ha lesz is: ki tudja mikor. Talán pár év múlva. Arra gondolni sem lehet, hogy Piemont maga egyedül megtámadhassa Ausztriát, mert nem elég erős reá. A legalis téren való mozgalmak előmozdítására azonban még pénzbeli segedelemre is hajlandónak mutatkozott. *)

«A mi mozgalmunk minden esetre jó nekik, mint eszköz Ausztria tekintélyének gyöngítésére Európában» — írja Teleki Kossuthnak (1860 február 19). «Arra, hogy Olaszország támadja meg Ausztriát, nem is gondolnak; ez nem úgy áll előttök mint lehetőség. De arról nem bizonyosak, hogy Ausztria nem támad, ha teheti. Ennek szeretnék elejét venni, mert félnek minden háborútól. Ez annak a kulcsa, hogy miért szeretik Magyarországot izgalomban tudni s óhajtanák izgalomban tartani; mert Magyarország nyugtalansága feszélyezőleg hat Ausztriára. De azt nem szeretnék, ha kitörésre kerülne a dolog; mert az kívülre is kihatna. Innen az az örökös refrain, hogy a legalis téren kell maradni.» **)

Ezek épen nem voltak biztató tapasztalatok. Időközben pedig a hazában is mutatkoztak oly jelenségek, melyekkel Kossuth épen nem volt megelégedve. Igaz, Komáromy György váltig biz-

*) II. 398.   **) II. 400.

tosította, hogy a nemzet bármely órában kész fölkelni; az uralkodó házzal pedig kibékülni nem fog soha, de soha, semmi áron!*)

De Kossuthnak finom érzéke volt észre venni, hogy az országszerte tartott Széchenyi-ünnepélyek oly fényt vetnek a «legnagyobb magyar» nevére, mely mellett minden más fénynek halaványulnia kell.

Keserőséggel írja e tárgyról Jósikának (1860 ápril 29):

«Széchenyi parentatióját úgy vitte szét a négy világrészre millió szárnyain a világ-sajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állított elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában! Nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együttartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna!!

«Vigyázott-e, vigyáz-e a nemzet, hogy Széchenyi dicsőítése ne úgy tűnjék föl, mint nemzeti desavouálása a mi politikánknak, törekvéseinknek, zászlónknak? Mint desavouálása a múlt forradalomnak, tehát annak visszavonása?

«Nemcsak nem vigyázott, de sőt egyenesen mint ilyen desavouálás áll azon istenítés a világ előtt . . . .

*) II. 402.

«Aztán így nemcsak elhagyatva, hanem desavouálva is, legyen hatásunk a hatalmak előtt! Kérlek, képzeld magadnak, ha minden címzetes és nem címzetes nevezetesség, ki idekünn járt, elment volna a herczeghez és a császárhoz és ennyit mondott volna: Azért jöttem, hogy biztosakká tegyem önöket, Sire, hogy mi nem alkuszunk az osztrákkal; hogy a magyar nemzeti igazgatóság úgy, a mint alakulva van, a nemzet osztatlan bizalmát bírja; hogy azt a nemzet vezerének ismeri. Megmondani jöttem, hogy a mit az mond, a nemzet mondja, a mit ígér, a nemzet ígéri. — Képzeld, ily nyilatkozatok mellett minő más volna hatásunk a hatalmaknál!

«Tette-e valaki? Senki!

«Aztán azt várják, hogy mi külsegítséget teremtsünk nekik!» *)

De Kossuth mind e mellett nem lankadt a külsegítés után való járásban. Alighogy Cavour ismét kezébe vette az olasz kormányt (1860 január 20) mindjárt újabb memorandumot írt hozzá, melyet az szívesen fogadott s megbízottja által tudatta Kossúthtal, hogy noha még «az általános helyzet további fejlődése egészen bizonytalan», mégis jó volna, ha Kossuth egy bizalmas emberét Turinba küldené, a ki szükség esetén köztök az érintkezést megkönnyítse.

Kossuth tehát Turinba küldi Pulszkyt (1860

*) II. 458.

april), a ki ott egész nyáron át mindenkor igen szíves fogadtatásban részesül, mind a királynál, mint Cavournál.

Természetesen. Mert ez idők alatt a hivatalos Olaszország a Márkák és Umbria, Garibaldi pedig nem hivatalosan Sicilia és Nápoly elfoglalását tervezvén és hajtván végre, elég okuk volt attól félni, hogy e miatt Ausztriával ismét háborúba kell elegendniök, s hogy most talán Napoleon segítségére sem számíthatnak. Igyekeztek tehát jó lábbon maradni a magyar emigratióval, előkészületeket tenni Magyarországnak fölkeltésére s ezzel, épen mint egy évvel előbb Napoleon tette, folyvást sakkban tartani Ausztriát.

Szeptember elején voltak a legkritikusabb napjaik. Akkor tehát Cavour Turinba hívatta a magyar nemzeti igazgatóság mindhárom tagját: Kossuthot, Klapkát, Telekit; értekezletet tartott velök s a mint Kossuth írja, *) teljes egyetértésre és határozott megállapodásokra is jutottak. Cavour a tanácskozás befejeztével fölkérte Kossuthot, hogy megállapodásaik fő pontjait foglalja jegyzékbe, mert ő ez ügyet az olasz miniszteri tanácsban elő akarja terjeszteni s attól fél, hogy sok gondja között a megállapított pontozatokból valamit kifeledhetne. Kossuth e jegyzéket meg is írta, Cavour pedig másnap (1860 szeptember 11) a miniszteri tanácsban az előterjesztést megtette.

*) II. 550. sk.

Eredményéről egy levelkében röviden csak ennyit írt Kossuthnak:

«A miniszteri tanács mindenben elfogadta nézeteimet, tehát megegyezésünk teljes. Cavour.»

Formailag tehát úgy látszik, mintba tökéletesen rendbe jött volna a dolog.

Hogy azonban voltaképen miben állott megegyezésök: ezt Kossuth írataiból tisztába hozni nem lehet.

A nemzeti igazgatóság tagjainak tényciből e részben semmi biztosat nem következtethetünk. Ők akkor nem kezdtek semmi oly szervezkedéshez, a mi az actio megindításának s az adriai hadjárat tervének együttes megállapítását tanúsítaná; sőt az értekezlet után pár nap múlva ismét szétoszlottak. Kossuth Párison át visszatért Londonba, a hol főleg a fölkelés költségeinek fődözésére szánt magyar pénzjegyek — valami száz millió forint névértékű összeg — gyártatása iránt kezdte megtenni az intézkedéseket. Teleki és Klapka pedig egy időre visszavonultak Schweizba.

Azt a jegyzéket, a mit Kossuth az értekezlet napján Cavour számára emlékeztetőül tett papírra, *Íratai*. közt nem közli, sem az értekezlet lefolyását s párbeszédek és vitatkozásaik kivonatát nem mondja el, a mint Napoleonnál tett titkos látogatása után elmondta.

Ezek helyett találunk ugyan az *Íratokban* amaz értekezletről két rendbeli memorandumot, de ezek épen a megállapodások eredményei és

legfontosabb tételei tekintetében annyira eltérnek egymástól, hogy rajtok eligazodni nem lehet.

Az egyiket mindjárt az egyezkedés után, szeptember 12-dikén, intézték Cavourhoz, mint megállapodásaik bizalmas följegyzését s aláírta a nemzeti igazgatóságnak mindhárom tagja. Ebben először is köszönetöket fejezik ki Cavournak, «hogy a közös cselekvés alapjául azon elvet fogadta el, miként nem diversio előkészítése czéloztatik, hanem a cél az, hogy Magyarország oly helyzetbe tétessék, miszerint a közös harcshoz minden erejével hozzájárulni képes lehessen». «Ennél fogva megállapított dolognak tekintik, hogy az események folyamában a szárd kormány el fogja látni Magyarországot a fölfegyverezés és síkraszállítás azon módjaival, a melyek szükségesek, miszerint erejét kifejthessék és közreműködését a lehető legsikeresebbé tehessék.» Egyelőre azonban, mint legnélkülözhetlenebb szükségleteket, a következőket kérnek: 1. ötvenezer puskát s ehhez való munitiót, hogy ezeket a dunai fejedelemségbe szállíthassák; 2. félmillió frankot, részint fölkelési szervezkedésre, részint a nemzeti igazgatóság által kibocsátandó magyar papírpénz gyártására; 3. magyar ruha beszerzését az Olaszországban szervezendő magyar csapatok részére.

Ennyi ez első emlékirat lényege. Nincs benne szó sem a Magyarországra küldendő olasz hadseregéről, sem az olasz zászló hadi becsületének

Magyarországban koczkára-tételéről. Pedig e jegyzék csak Cavour számára készült, bizalmas használatul, hogy az egyezkedésnek nyoma maradjon. Nem igen látszhatott tehát szükségesnek, hogy abból a megállapodások legnevezetesebb pontjait egyszerűen kihagyják, ha a segédsereg valóban kikötetett köztök.

A második emlékirat csak két hónap múlva készült. Londonból november 21-dikén küldte Kossuth Cavourhoz, és csak ő maga írta alá. Ebben már nagy dolgokat említ, hatalmas föltételeket és formaszzerű szerződési pontokat terjeszt elő. Nem hiányzik belőle semmi fontos föltétel. Ki van kötve a harmincz-negyvenezer főnyi segédsereg; kikötve az olasz királyi hajóhad támogató közreműködése a segédsereg partra szállásakor; ki van mondva, hogy az indítandó háború egyik coordinált célja Magyarország végleges fölszabadítása az osztrák uralom alól s függetlenségének helyreállítása, úgy, a mint azt 1849 april 14-dikén a magyar nemzetgyűlés elhatározta; kikötetik, hogy az olasz kormány Ausztriától semmi külön békét elfogadni nem fog stb. Viszont megígértetik a nemzet nevében, hogy Magyarország jövőendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapúl vétetni, s hogy az uralkodó megválasztásánál . . . . a magyar nemzet semmit sem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége az olasz király iránt táplált hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált

ragaszkodásának bebizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelekeit. *)

Szóval e második emlékirat egy messze jövőbe kiható véd- és dacz-szövetség programját foglalta volna magában.

Hogy e nagy programnak mely pontjait tekintsük a Cavourral kötött egyesség megállapodásának, s melyeket kelljen Kossuth újabb propositióinak tartanunk, az iránt magából ez emlékiratból nem nyerhetünk kellő fölvilágosítást. Bevezetése és záradéka úgy hangzik, mint ha az egész írat nem egyéb volna, mint a már befejezett közös megállapodások jegyzéke; az egyes pontok szerkezete és indokolása azonban egészen egyoldalú javaslatra, néhol épen csak tapogatózásra látszik mutatni.

Egyébiránt e második emlékirat — akár mi alapon és akármi okból készült — tökéletesen elkésett. A mint említettük, Londonban november 21-dikén kelt; de Turinban már november elején annyira megváltoztak a viszonyok, hogy az Ausztria elleni háborúról többé szó sem lehetett. Cavour már november 8-dikán őszintén bevallotta Klapkának, hogy a szeptemberi alkudozásra őket csak a pillanatnyi szorultság indította. Akkor ugyanis haderejük nagy része le volt kötve Közép-Olaszországban és Nápolyban, Ausztria

*) II. 556.

pedig fenyegető magatartást árult el; rendkívüli segédeszközökről kellett tehát gondoskodniok s ezek közt Magyarország közreműködése is kiváló helyet foglalt el. De Ausztria részéről a támadási szándék foganatosítása másnemű akadályokra talált, a veszély tehát elvonúlt. *) Ily körülmények közt Klapka úgy vette észre, Cavour legjobban szeretné, ha a magyar nemzet mozgalma egészen törvényes jelleget öltene s már nemcsak a sereg- és flotta-küldés nagy kérdései nem voltak nála napirenden, hanem a magyar pénzjegyek gyártásának szüksége iránt is kételkedését fejezte ki. **)

Klapka néhány napi Turinban időzése alatt úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nemcsak azon év, hanem a jövő (1861) év folyamában is igen kevés kilátás lehet a háborúra. E nézetben teljesen osztozott vele Pulszky, a ki már november elején szintén úgy értesült, hogy Napoleon császár csupán azért hátráltatja minden áron Gaeta bevételét, mert ezzel a háborúnak a jövő tavasszal megkezdhetését practice lehetetlenné akarja tenni. ***) Pulszky jelentései ez időből egyéb tekintetben is lehangolók. Velenczének fegyverrel meghódítása helyett pénzen megvételéről kezdenek mind Turinban mind Párisban gondolkozni, s minél távolabb esik a háború valószínűsége, annál hidegebben bánnak Kossuth képviselőjével.

*) III. 223. **) III. 224. ***) III. 183.

«Rossz szél fúj mindenünnen. Világos előttem, hogy politikailag is csálnak. A magyar bankóra szükséges százezer frank dolga még mindig függőben van. A gróf (Cavour) mindig ígér, de soha sem tesz semmit. Már beleuntam e sisyphusi munkába» . . . . stb. Így panaszodik Kossuthnak az ő turini megbízottja ugyanaz napon (1860 november 22) kelet levelében, a mely napon Kossuth Londonban postára tette Cavourhoz czímzett emlékiratát a véd- és dacz-szövetségi szerződés imposables pontozataival.

És ugyanez napon írt Kossuth Cavourhoz még egy terjedelmes jelentést Magyarország helyzetéről. *) Előadta benne az októberi diploma fogadtatásának történetét, hivatkozott annak csekély sikerére, ismertette az otthoniak fölkelési szervezkedéseit s ezek után ismételten kérte Cavourt, tudassa vele, vajon bizhatnak-e továbbra is a háború kitörésének reményében és szeptemberi megállapodásaik további fönntartásában?

Cavour magához rendelte Pulszkyt november 30-dikán reggeli hét órára, hogy Kossuthnak eme két nagy emlékiratára a választ élő szóval adja meg.

Azonban beléptekor egészen más tárggyal fogadta. **)

Boszús volt a magyar emigratióra s boszan-

*) III) 193. **) III. 206.

ködását legkevesébbé sem igyekezett titkolni. Épen akkor jutott tudomására, hogy azon nagy fegyverszállítmányt, a mit ő a magyar emigratióknak a Románia felől tervezett expedíció felszerelése végett adott, s a mit néhány héttel előbb Genuából hajókon, kelet felé, útnak indítottak, az oláh kormány Galacznál lefoglaltatta s éktelen zajt üt miatta a diplomacia előtt.

Nemcsak a székelyföldi fölkelés terve meg-
hiúsult tehát — a mit már ez időben Cavour ta-
lán nem igen bánhatott — hanem kellemetlen
compromissio és európai botrány is lehetett a
dolgából.

Hogyan történt ez az eset? Összeszedjük erre
vönszerűleg is az *Íratok* második és harmadik
kötetében szétszórva található adatokat.

III.

Valóban azt a boszankodást és szemrehányást,
a mivel Cavour 1860 november 30-dikán reggel
hét órakor a hozzá belépő Pulszkyt fogadta, Kos-
suth előadásai szerint is kénytelenek vagyunk
egészen jogosnak és indokoltnak ismerni el.

Azok a fegyverek kellő előkészület nélkül,
épen a legfontosabb föladat elhanyagolásával
küldettek az Al-Dunára. A magyaroknak ez idő-
ben (1860 október-november) semmi okuk nem
volt, nem lehetett, az remélni, hogy az oláh

kormány mint biztos szövetséges társok fogadja a fegyverszállítmányt; ellenben igen sok intő jelek volt, a mi a legnagyobb óvatosságot parancsolta volna.

Viszonyaik Couza román fejedelemmel ez idő tájban sem rendezettek, sem megbízhatók nem voltak. Csaknem azt mondhatnók, egyáltalán nem is volt vele már ez időben viszonyuk.

Másfél évvel előbb, a francia-osztrák háború előtt, 1859 tavaszán, mikor Napoleon és Cavour a magyarokat egyenesen arra akarták megnyerni, hogy egész fölkelésüket Románia felé indítsák meg, mint már említettük, Klapka tábornok személyesen járt Romániában és Napoleontól a leg-hatalmasabb ajánlatokat vivén magával hozta, hogy is neki Couza fejedelemmel a fegyver-szállítmány biztosítása s a fölkelés rendezése érdekében szerződést kötnie. Kossuth *Írataiból* — mint már említettük már — azt kell következtetnünk, hogy a szerződés tartalmáról maga Kossuth csak utólagosan nyert értesülést.

Romániában Klapka már akkor sem épen kedvező hangulatot talált ugyan, sokan nem is akartak tudni semmi egyezkedésről a magyarokkal, Bratiano nyíltan kijelentette, hogy ők nem hisznek a magyaroknak, Erdély iránt pedig soha sem juthatnak egyetértésre, mert azt ők Magyarországnak semmi szín alatt át nem engedhetik; ők erdélyi román testvéreiknek megígérték, hogy velök egyesülni fognak, tehát árulás volna őket

Magyarországnak átengedni *) . . . . de mind a mellett Couza mégis megkötötte Klapkával a titkos egyességet.

Klapka ebben kötelezte magát, hogy a francia kormánytól a fölkelés rendezése végett harminczezer darab fegyvert fog szerezni; ebből tízezer az oláh fejedelemé lesz, húszezret pedig Couza elszállíttat a magyar határig és ott a magyar fölkelés vezérének rendelkezésére bocsátja. Ez egyességben Erdély ügyét mintegy nyílt kérdésnek hagyták, kimondván: hogy a háború befejezte után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozná e tartományoknak Magyarországgal való administratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló administratív helyzetébe visszalépjen, ez nem ellenezetnék».

A harminczezer fegyvert Couza meg is kapta, de a fölkelés elmaradt, mert a francia-osztrák háború hamarabb befejeztetett, mint előre remélték. A magyarokat illető húszezer darab fegyvert a hozzátartozó készletekkel a magyar nemzeti igazgatóság ez időben szerződésszerű okirattal (kelt 1859 július 20-dikán Turinban) részint kölcsönképen, részint letéteményül ott hagyta a román fejedelemnél. **) Hogy azonban utóbb e fegyverekkel mi történt, arra nézve az *Íratokban* két ellenmondó tudósítást találunk. Egyik szerint

*) I. 385. **) III. 69.

Napoleon a magyarok tudta és megkérdezése nélkül oda ajándékozta azokat Couza herczegnek *); a másik szerint azonban «e fegyverek dolga bizonyos titokzatos fázisokon ment keresztül, melyek 1863 május 17-dikén Varsóban kelt s a lengyel forradalmi kormány által Kossuthhoz küldött köszönő irattal végződtek». Tehát, ha e titokzatos előadást jól értjük, Kossuth e fegyvereket, vagy azok egy részét a lengyel fölkelőknek ajándékozta volna.

A villafrancai békekötés következtében egyelőre vége lett a Couzával kötött alkunak. Azon túl pedig a magyar emigratio a román kormány jó indulatának vajmi kevés jelét tapasztalhatta. Kossuth még azon év nyarán Ludvigh Jánost küldötte oda a barátságos viszonyok megújítása végett, de Ludvigh csakhamar meggyőződött, hogy barátságról ott szó sem lehet.

«Bizonyossá tehetlek — írja Kossuthnak 1859 szeptember 25-dikén — hogy Klapka bámulatosan mystifikálta magát, midőn azt hitte, hogy Couzát s kormányát ügyünknek megnyerte. Ellenségei hazánknak. Neked különösen ellenségeid. Hűség és szövetség csak üres szavak. Rosszabb: — álarcz! Én nem szabadúlhatok azon gyanúmtól, hogy az első terv alatt dákoromán üzelmek lappantak. Azért gyűlölnek téged oly dühösen, mert az által, hogy a franczia seregküldésnek

*) II. 520 és 531. l.

oly határozottan insistáltál, terveiket keresztül vágta. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben.» *)

Ily előzmények a legóvatosabb eljárást tették szükségessé. S mégis, mikor 1860 szeptemberben a turini kormányval kötött egyesség szerint ismét öt hajó-tehernyi fegyverzet bocsátatott a magyar emigratio rendelkezésére, ezt oly bizalommal bocsátották útnak Galacz felé, mintha ott csupa jó barátok várnák a küldeményt.

Ez a dolog így ment végbe.

Szeptember 30-dikán (1860) a nemzeti igazgatóság olaszországi képviselői, Vetter tábornok és Pulszky, számba szedték, leltárba foglalták és az igazgatóságnak jelentették, hogy a genuai kikötőben két üteg ágyú, 30,000 gyalogsági puska, 6000 karabin, 3000 lovassági kard, továbbá szerszámok, tábori felszerelések, töltés-készlet stb. megfelelő arányban állanak a magyar emigratio rendelkezésére és szállításra készen. **) E nevezetes hadi készleteknek a nemzeti igazgatóság megállapodása szerint az ország keleti határainál megindítandó mozgalom volt a rendeltetésök. Az egész készlet öt hajó-rakományra rúgott s e hajókat, szorgos titoktartás föltétele alatt, a genuai Balduino kereskedő ház a Gerbolini galaczi cég nevére címezve, indí-

*) I. 412. **) III. 56.

totta útnak, a Bosporus, Fekete-tenger és dunai útvonal felé, október 12—14-dikén.

Hogy a romániai kormány és Couza fejedelem a küldemény felől eleve értesüljenek s annak átvétele iránt az intézkedést megtegyék, erről a magyar nemzeti igazgatóság nevében gondoskodni Klapka tábornok és Zgliniczky ezredes lett volna köteles. Ez utóbbi, egy lengyel eredetű francia, a ki egykor, a magyar forradalom alatt, Klapka komáromi seregében szolgált, Klapka ajánlatára nyerte a megbízatást, hogy siessen Galaczba és Jassyba, mutassa föl az igazgatóságtól nyert fölhatalmazását Couza fejedelemnél, s a megérkező hajók fegyver-szállítmányát leltározva, szerezzen mielőbb alkalmas raktárakat Romániának a magyar határhoz közel fekvő városaiban.

Maga az olasz kormány nem tartotta szükségesnek a fegyver-szállítmány átvétele végett saját megbizottjai által is intézkedéseket tenni. Úgy látszik, Cavour bízott abban, hogy Klapka ezt az ügyet már kellőleg előkészítette s a még szükséges további intézkedéseket is jól rendbe hozza; másfelől, természetesen, elég oka volt tartózkodni attól, hogy a fegyverküldés ügyébe hivatalos közegeit beavassa s a magyarok titkos céljait, külügyminiszter léte, béke időben, nyíltan elősegíteni lássék. Ő tehát Olaszországnak romániai képviselőit a fegyver-szállításról egy szóval sem értesítette. Küldött ugyan egy

megbizottat, Cerruti lovagot, keletre, a magyar ügyek általános támogatása végett, de ennek nem lehetett föladatául tűzve, hogy a fegyver-szállítmányok galaczi átvételénél azok kellő biztosítása érdekében közreműködjék, mert Cerruti szeptember végén elindult ugyan Turinból, de előbb Kairóba és Smyrnába ment, úgy hogy Konstantinápolyba csak november 14-dikén, Galaczba pedig november vége felé érkezett, mikor a magyar fegyverek kérdése már az egész világ előtt el volt árúlva.

Maga Klapka tábornok egészen november közepéig időzött Olaszországban; 17-dikén indult útra Nápolyból és december 2-dikán, vagyis végképen elkésve érkezett Konstantinápolyba.

Zglicniczky október 26-dikán Marseilleből kelt útra, Konstantinápolyban találkozott Cerrutival s onnan, ezzel együtt november 14-dikén szálltak hajóra Galacz felé.

E közben a fegyverekkel Genuából október közepén elvitorlázott öt hajó nyugalmasan folytatta útját. De még a Dardanellákig sem jutottak el, mikor az osztrák kormány már értesülve volt küldetésök czéljáról *) és konstantinápolyi követe által zajt ütött a portán, kívánva, hogy a hajókat — melyeket az egyes hajók nevei szerint is megnevezett, — a török kormány a Dardanelláknál foglaltassa le. A portán húzták-vonták a

*) III. 216.

feleletet, míg a fegyver szállító hajók áthaláltak a Bosporuson s benn voltak a Feketetengerben. Ekkor azonban egy hadi gőzöst rugtattak utánuk s egyszersmind rendeletet küldtek Szulinára, hogy ott a Duna torkolatánál a hajókat be ne ereszsék. Az öt hajó közül hármat Szulinánál le is tartóztattak, kettőt pedig, melyek már ekkor benn voltak a Dunán, egy osztrák dunai gőzös tartott szemmel.

Hogy jutott az osztrák kormány a titoknak nyomába? Ezt Klapka így beszéli el. *)

Azon genuai kereskedő ház, mely a hajókat megrakodta, szállító-levelében tudatta a galaczi czéggel, melyhez a hajók czímezve voltak, hogy a szállítmány tovább küldéséről Cerruti úr fog intézkedni, ha pedig ez Galaczra idejében meg nem érkezik, legjobb lesz bizalmas úton a moldvai hatóságokhoz fordulni. Erre a galaczi ház, be sem várva, jön-e hát Cerruti úr és érkeznek-e hajók, vagy nem: mihelyt a szállító-levelet megkapta, mindjárt értesítette mindenről a galaczi prefektust. Ennek pedig nem volt sürgősebb tenni valója, mint a szállító levélről, melybe be voltak jegyezve a hajók és a kapitányok nevei, négy másolatot készíttetni s a másolatokat a moldva-oláhországi osztrák konzuloknak és a tulesai török kormányzónak azonnal megküldeni.

*) III. 237.

Egy csapással el volt árulva minden, s kész volt az európai hű-hó.

Így állt a dolog, mikor Zgliniczky ezredes Couza fejedelemnél elfogadtatást kért és átnyújtotta neki a magyar nemzeti igazgatóság szépen megírt ajánló levelét.

E fogadtatást Kossuth következőleg írja le: «Couza a levelet fölbontván, egyenesen az aláírás-hoz ugrott s azt megtekintvén, lecsapta a levelet az asztalra és leírhatatlan szenvedélylyel a legdühösebb invectivákra fakadt, a magyarok ellen általában, de különösen én ellenem, a ki ellen, úgy látszik, a legmérgelesebb gyűlölettel viseltette. . . . Dühös kifakadásainak özöne, Zgliniczky jelentése szerint, egy jó fél óráig tartott. Kijelentette, hogy sohasem fog alkuba bocsátkozni sem velem, sem semmi magyar comitéval, sem senkivel, a ki magyar. Mint katona, Klapkát, ha jó, elfogadja, mint katonát, de nem mint comité tagját, nem mint magyart. Magyarral szóba sem áll. Rólam, kit dühe hóbortjában faja s nemzete ellenségének nevezett, hallani sem akar. Ő mindenek előtt román, román fejedelem, kinek legszentebb érdekei azt parancsolják, hogy magát a magyarokkal ellenkezésbe helyezze s ellenökre cselekedjék. Nála még csak az is, hogy meghallgassa a magyarokat, árulás volna az övéi iránt; hát még alkudozni velök, velök, a kik azt kívánják, hogy ő nekik Magyarország román lakosságát átengedje. Hogyan? — kiálta fokozott szen-

vedélylyel — én, Románia fejedelme, én nyujtsák kezet ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei, itt nálam román expeditiót szervezzenek. Soha, sohasem fogom ezt megengedni.» . . . .

Majd, csillapodva, e szavakkal fordult Zgliczkyhez: «Egyébiránt ki az, a ki velem alkudni akar? Ezredes úr azt mondja, hogy a magyar nemzeti igazgatóság. Jól van, hozzon nekem egy szót a császártól; hozza valamely még oly kis jelét a császár jóváhagyásának, miszerint tudjam, hogy az igazgatóság nem áll egyedül, s hogy ha vele alkudozom, nem veszélyeztetem hazám jövődjét. Én itt magamat Napoleon császár hadsegédének tekintem; hát mondjon nekem a császár egy szót, mondja hogy akarja: s én megyek a magyarokkal. De ő nélküle sem semmit nem teszek, sem semmit nem engedek.» *)

Így végződött a nemzeti igazgatóság küldöttjének fogadtatása. Természetesen Napoleon császártól amaz egy biztató szót akkor tájban megnyerni legkisebb remény sem lehetett. Napoleon ez időben nemcsak nem akarta Európa keletére a háború üszkét oda dobni, hanem Olaszországot is szándékosan akadályozta minden oly törekvésében, a miből utóbb háború fejlődhetett volna. Ezt az emigratio jól tudta; arról az oldalról bármit remélnie önámítás lett volna. Franciaország

*) III. 270.

bukaresti képviselője, Tillos úr, egyszerűen csatlakozott a többi hatalmak képviselőinek azon lépéséhez, melyet Couzánál a végett tettek, hogy a magyar tervektől minden reményt elvegyenek. *)

Tökéletesen gazda nélkül számoltak tehát, mikor Couzának a fegyveres hajókat a nyakára küldték. Valóban, kárhoztatni is alig lehet azon kicsinylő gúnyt, melylyel e meghiusult kísérletről Couza, pár héttel utóbb, egy levelében nyilatkozik:

«Ezek az urak semmi kevesebbet nem akartak, mint azt, hogy e fejedelemségek területét működési alapúl használják, daczára a semlegeségnek, mely e fejedelemségek üdvének egyedüli biztosítója. A nagy mennyiségű fegyverek megérkezése, kapcsolatban nagy számú magyaroknak egyidejű érkezésével, kétségtelenné teszi, hogy ha tervök sikerül, a fejedelemségeknek osztozniok kellett volna sorsukban. A terv merész volt s nem volt a sikernek látszata nélkül. Minő csinos pár-darab a Garibaldi siciliai expeditiójához; azon csekély különbséggel, hogy korunk történetének e nagy alakja az olasz föld egy részébe hatolt be a nemzet fölszabadítása végett, míg a magyarok idegen elem segítségével, melyet akaratja ellenére sorsuk részesévé tennének, akarták nemzetiségöket megalapítani. Oly terv, mely egyrészt Syllára, másrészt Atilára emlékeztet.

*) III. 269.

Rettegésemben még most is a szakállamba nevetek fölötte.» *)

Ez utóbbi vádnak nem volt alapja. Hogy a magyarok a román nemzetet akarata ellenére tegyék sorsuk részesévé — ily csalárd tervvel a fegyverek küldése nem volt kapcsolatban. Nem volt abban semmi csalárdság. Sőt az a baj, hogy terv is aligha.

Cavour sem kereste máshol a baj okát, mint a fejtelenségben s ama reggel hét órai találkozáson, melyre Pulszkyt Kossuth kettős emlékiratára adandó válasza végett magához rendelte, csakis e miatt tett szemrehányást. «Nem jól viszik önök a dolgokat», szólt Pulszkyhoz. «Emlékezni fog ön, hogy ismételve, húszszor is (!) kérdeztem Klapkától, miként állnak Couzával s ő mindig azt felelte: jól, rendben vagyunk vele. E szerint én nem akartam a kormány részéről lépéseket tétetni a herczegnél s most azt telegraphálja Cerruti, hogy Couza ingerült s a két első hajón szállított fegyvereket lefoglalta. Én részemről nem követelhetem vissza ezeket, mint a kormány tulajdonát; ez nagy lármát ütne, az orosz fölszólalna ellenünk . . . Legföljebb úgy követelhetem vissza a fegyvereket, mint szárd alattvalók tulajdonát, kik nyereszkező üzletül küldték oda. Legrosszabb esetben azt mondom, hogy Garibaldi küldte a fegyvereket, midőn mi azt hittük,

*) III. 235.

hogy Nápolyba viszik. Végre is: így vagy amúgy elintézzük. Hanem önöknek újra meg újra ajánlanom kell a legszigorúbb discretiót.» *)

A lefoglalt fegyverek egy pár hónap múlva valóban visszakerültek az olasz kormány kezébe. Azon pedig, hogy a fölkelési kísérlet amott Romániában ez úttal megghiúsult, Cavournak már ez időben legkisebb oka sem volt búsulni. Ő már tudta, hogy a háború esélye azon évről teljesen elmúlt s hogy a jövő tavaszra is nagyon bizonytalanok a kilátások. Nemcsak tudta, hanem ugyanazon találkozáson szépen el is mondta Pulszky-nak. Beszélt neki arról, hogy Velenczét az osztrák talán pénzért is átengedi s akkor természetesen többé az osztrák elleni háborúról szó sem lehet; beszélt arról is, hogy a magyarokkal szövetségben tervezett háborútól Napoleon el is tilthatja őket s akkor bizony a legjobb akarattal sem kezhetnek belé. **) Ily körülmények között bizonyosan sok alkalmatlanságára lett volna neki az a Romániába szállított fegyver-készlet s még igen sokkal több alkalmatlanságot, sőt valódi komoly zavarokat is okozhatott volna az, ha ott a magyarok a fölkelést tetteleg meg is kezdik.

Legjobb volt azoknak a hajóknak szépen visszatérni Genua kebelébe.

*) III. 206.

**) III. 201.

IV.

Ha a teljes rendezetlenségben is lehet fokozatot keresni: Szerbiával a magyar emigratio viszonyai talán még rendezetlenebbek voltak, mint Romániával.

Szerbiában alig pár hónappal a francia-olasz-osztrák háború kiütése előtt ment végbe egy csendes kis forradalom és dynastia-változtatás. Karagyorgyevits Sándort letették a fejedelemségből s az elaggott, nyolczvanéves Obrenovics Milost ültették helyére (1858. deczember). Ennek fia s nem sokára utóda, Obrenovics Mihály herceg volt az, a ki ez időben ott a magas politikát leginkább vezette.

Mikor Párisban az egész világ minden forradalmi törekvésére nézve a legjobb időjárás elkövetkezett, oda sietett Mihály herceg is, hogy Napoleon császárnál tapogatózzék, nem volna-e annak kedve — a mint Kossuth írja — «egy füst alatt a keleti kérdést is fölkarolni». *) Erre — szintén Kossuth elbeszélése szerint — nem kapott ugyan biztató választ, de Napoleon mégis figyelmeztette, hogy lépjen érintkezésbe a magyarokkal.

Az érintkezés annál könnyebben megtörténhetett, mert Mihály herceg sógora, gróf Hunyady

* I. 388.

László, szintén Párisban időzött s mint magyar ember, jó lábon állt Telcki Lászlóval és Klapkával.

A mint Teleki 1859 május 10-dikén (vagyis negyed napra az után, midőn Kossuth Napoleon császárral beszélt s a nemzeti igazgatóság megalkult) Kossuthhoz küldött levelében írja, gróf Hunyady László a szerbeknek a fölkeléshez való csatlakozását a következő föltételek alatt vélte kieszközölhetőnek:

a) A magyarhoni szerbeknek belkormányzat adassék, kiterjedt municipalis jogok alapján. Vajdájok legyen főhivatalnoka az országnak.

b) Ha Magyarhon függetlenné lesz, segítse Szerbiát a törökök ellen. Segédsereget küldjön neki (100,000 emberről beszélnek).

c) Mihelyt francia sereg szállna ki a dalmát partra, s Magyarhon határa felé nyomulna, a szerbek is azonnal indulnának Zimonyba. *)

Csakhamar e levél után maga Mihály herczeg rándult át Londonba s titkon (Ludvig hazánkfia szállásán) találkozott és értekezett Kossuthtal. Ez értekezés alkalmával azonban ama föltételek, melyekről gróf Hunyady László gróf Telekinek «regélt», nem forogtak fön. Mihály herczeg és Kossuth, kölcsönös politikai nézetcsere után, megállapodtak abban, hogy mindkettőjüknek egyenlően érdekök és óhajtásuk Ausztria szét-

bontására munkálkodni. Ez érdekközösségre támaszkodva, Mihály herceg megígérte tehát, hogy keresni fog egy alkalmas egyéniséget, a ki a magyar emigratio törekvését Horvátországban és Szlavoniában lehetőleg előmozdítsa; hogy a magyar fölkelésre szánt fegyverkészleteknek Szerbiában lerakodó helyeket fog kieszközölni; és hogy Vetter tábornoknak, mint az aldunai magyar hadak kiszemelt vezetőjének, meg fogja engedni, hogy Szerbiában szervezkedjék, sőt néhány száz önkénytestet magában Szerbiában is toborzhasson. Világosan kikötötte azonban Mihály herceg, hogy mindezekre az engedélyt csak akkor fogja megadni, ha már a francia sereg-expeditio tökéletesen bizonyos és biztosított lesz, addig pedig semmiféle szervezkedést meg nem enged. *)

E francia expeditio reményével váltak tehát el egymástól. Az érintkezés főtartása s a jó viszonyok ápolása végett Kossuth június elején (1859) Ludvigot Belgrádba küldötte s *Írataiban* közöl néhány levéltöredéket, melyeket Ludvig június végén és július elején írt onnan hozzá. Nem sok biztató van bennök; leginkább apró élmények és úti tapasztalatok elbeszélésével vannak tele; Mihály herceggel, úgy látszik, Ludvig maga nem igen érintkezhetett. A solferinói ütközet után azonban a belgrádi szárd ügynök, Ludvig biztatására, kérdést tett a hercegnél a

*) I. 400.

magyarországi beütés érdekében, de a herceg ismét kereken kijelentette, hogy ha francia sereg nem jön Magyarországra, ő a magyar mozgalmat nem fogja segíteni. «Itt is igaz tehát az: csatlakozunk, ha ti lesztek az erősebbek» — veti utána keserűn Ludvig.

Ennyi mind az, a mit Kossuth *Írataiban* a szerbiai viszonyokról, a villafrancai békét megelőző időből, találunk.

Hogy a békekötés után következett csendesebb idők alatt — midőn eddigi egyezkedéseik alapföltétele, a francia expeditio reménye, végképen megszűnt — igyekeztek-e a barátságot főtartani vagy más alapon megújítani, arra nézve az *Íratokban* adatokat nem találunk.

Midőn a betörési tervek második korszaka egy év múlva bekövetkezett (1860 szeptember): épen akkor halt meg az öreg Milos fejedelem. Kossuth, az ő mindig résen álló combinatív készségével, mindjárt megragadta ezt az alkalmat, hogy Mihály herceg jó indulatát biztosítani megkísérelte. Még be sem húnnya szemét az öreg Milos, csak betegségének vették a hírét, Kossuth már sietett Pulszky által e körülményt saját ügyöknek hasznára fordítani.

«A mi Szerbiát illeti — írja szeptember 23-dikán Pulszkyhoz — Milos herceg pár nap alatt várható halála szükségessé teszi, hogy Mihály herceg állásának biztosítását kitelhetőleg előmozdítsuk . . . Cerruti úr figyelmeztető

lesz, ne mulasztsa el Mihály herczegnek megemlíteni, hogy mihelyt atyja halálát megtudtam, Mihály herczegnek javára befolyásomat mind itt Párisban, mind Turinban fölhasználni siettem.» *)

Azonban, mint föntebb elmondottuk, Cerruti úr, a helyett, hogy a dunai fejedelemségekbe sietett volna, Egyiptomnak és Kis-Ázsiának vette az útját s így általa nem történhetett meg ama közlés, mely arra lett volna szánva, hogy Mihály herczeg hálaérzelmeinek fölébresztése által az emigratio működése Szerbiában megkönnyíttessék — föltéve természetesen, hogy Mihály herczeg az említett befolyás jelentőségét maga is hajlandó lett volna elhinni, elismerni, és érte háladatos-sággal viseltetni.

A szerbiai missio teljesítésére Ludvigh küldetett ki, körül-belől ugyanazon időben, midőn Zgliniczky ezredes és Klapka tábornok Romániába volt indulandó (1860 november). Ludvighot Kossuth írásbeli tüzetes utasítással látta el, melyet az *Íratokban* is közöl. **) Ez utasításnak első lényeges pontja ismét az volt, hogy mihelyt Ludvighnak sikerül Mihály herczegnél az elfogadtatást kieszközölnie, mindenekelőtt «gyöngéd modorban adja tudtára, miként én arra való biztomban, hogy a fejedelem nemzetünk irányában még mindig azon szándokban s azon készséggel van, melyről tavaly, londoni találkozásunkkor

*) III. 36: **) III. 81.

biztosított, boldogult Milos fejedelem halálának első hírére kedves kötelességemnek ismertem mind a Tuillériákat, mind a turini kabinetet Mihály fejedelem örökösödési joga támogatásának szükségére figyelmeztetni, de öröömre szolgál tudni, hogy a szerb nemzet ragaszkodásánál fogva Mihály fejedelemnek semmi támogatásra szüksége nem vala.»

Azonban Ludvig megérkezvén Belgrádba, sajnosan tapasztalta, hogy Mihály fejedelem nemzetünk irányában többé nincs azon szándokkal s azon készséggel, melyet a tavalyi londoni találkozás következtében tőle Kossuth remélt; ámbár ez a remény és várakozás nem igen volt jogosult, mert Mihály herczeg a támogatást világosan csak azon esetre ígérte, ha a magyar emigratio mozgalmait a francia császár hadsereggel támogatja, a mi sem tavaly meg nem történt, sem az idénre nem volt remélhető.

Mire Ludvig Belgrádba ért, már Romániában megesezt a fegyverek lefoglalásának kudarcza, megvolt a diplomatiái botrány s természetes, hogy Mihály fejedelemnek nem sok kedve volt abból részt kérni magának.

A belgrádi olasz consul azzal fogadta Ludvigot, hogy ő épen nem csodálkoznék, ha Ludvig megérkezését maga Mihály fejedelem jelentené be az osztráknak. Ludvig ezt eleinte túlzásnak vélte, de csakhamar meggyőződött, hogy a szerb rendőrség folytonos összeköttetésben áll

az osztrák consulatussal, hogy eljárása az útlevelek körül s az idegen útasok fölött gyakorolt kémkedése egészen osztrák színt visel, s mindenből kitűnt, hogy maga a fejedelem is símúl az osztrákhoz. A fejedelemtől még kihallgatást sem sikerült nyernie s némi hasztalan tétovázás után, mint Kossuth előadja: «a helyzetet annyira kedvezőtlennek találta és Szerbiában az időzést, személyére nézve, minden lehető haszon nélkül, annyira veszélyesnek ítélte, hogy kisebb koczkázattal járó dolognak tartá: halálra ítélt fejével Pest és Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni.» *)

Ily szomorúan végződött tehát a belgrádi missio is.

Az aldunai két «szövetséges» jó barátunknál az emigratio megbizottjainak fogadtatása csak annyiban különbözött egymástól, hogy Romániában Zgliniczkyt az ajtón utasították ki, Szerbiából pedig Ludvighnak az ablakon át kellett menekülnie.

V.

Kossuth bizalmának, hitének, reményeinek ruganyossága valóban csodálatra méltó. Mint a fecske tízszer levert fészket tízszer újra rakja:

*) III. 266.

oly csüggedetlen hittel kezdett ő reményei egy-egy meghiusúlt vára helyett mindjárt másnap ismét újat építeni.

Mást talán végképen levert volna az a romániai és szerbiai kétszeres kudarcz, s áttekintve az egész akkori helyzetet, lemondott volna tervei megvalósításának reményéről.

Mert hiszen Cavour, mikor szeptemberben attól tartott, hogy Ausztriával háborúba kell el-egyednie, épen azért akarta a magyar emigratio által Románia és Szerbia felől a mozgalmat megindítani, hogy az osztrák haderő egy részét azon az oldalon lekötve tartsa. Most ez a terv csúfosan dugába dőlt; de a közeli háború félelme is elenyészett; Cavournak tehát nemcsak a romániai kudarcz vehette el a kedvét, hanem többé oka sem volt reá, hogy a magyarokkal új tervek készítéséhez kezdjen.

De Kossuthot mind ez el nem csüggesztette, sőt az események e kedvezőtlen fordulatából az ő vérmes reményeinek logikájával egészen az ellenkező következtetést vonta le.

Alighogy megkaphatta Pulszky jelentését ama november 30-diki reggel hét órai találkozásról, mindjárt készen volt az újabb tervvel s december 3-dikán (1860) már reményteljesen írja Teleki Lászlónak:

«Ha a három oldalról tervezett kezdeményezés lehetetlenné válik, a következő az, hogy a tengerparti expedícióra nagyobb erőt kell sürget-

nünk, minthogy ott tömegesebb osztrák erővel találkozandunk». *)

S valóban néhány nap múlva, — december 14-dikén — már sürgeti is Cavournál a dalmát partok felé indítandó nagy expeditiót. Küldjenek oda flottát, 30—40 ezernyi sereget, hódítsák meg a dalmát parti városokat, nyomuljanak Horvátországba stb. stb. **)

De ha ilyes valami valaha megfordult is a Cavour gróf fejében: mostanában bizonyosan kivetette azt belőle. Nem sok kedvet mutat többé, hogy a magyar emigrációval újabb terveket szöjjön. Legföljebb általános phrazisokkal táplálja őket.

Kossuth a sürgetésben egyre türelmetlenebb lesz.

«Látom — írja december végén Pulszky-nak — hogy a gróf mindig csak általánosságokban marad. Azt mondani: várjunk, reánk is elkerül a sor, de lehetetlenséget ne kívánjunk, — szép lehet, de nem ér semmit. Erre a nemzet nem építhet. Annak positiv terv kell; positive kell tudnia, mire számíthat. Én, hazánk szerencsétlen földrajzi helyzeténél fogva, más okszerű tervet nem tudok gondolni, mint a melyet december 14-dikei utasításomban közlöttem. Ha a gróf azt lehetetlenségnek tartja, mondjon mást, ha tud, olyat, mely sikerrel biztat s a nemzetet

*) III. 509. **) III. 514.

megnyugtathatja; ha nem tud s tervemet még sem fogadja el: legyen vége mindennek. Mert egyet, kívánom, hogy jól megértsen: pusztá diversióra használtatni föl nemzetemet 1859-ben sem engedtem, pedig ha a hatalmas császárnak nem engedtem, neki sem fogom engedni, sőt megakadályozom. Clara pacta, boni amici — ezt vegye Pulszky irányúl s nyíltan szóljon.» **)

De Cavour sem a deczember 14-diki tervet nem fogadta el, sem mást mondani nem tartotta szükségesnek. Az ilyféle sürgetéseket eleinte, még úgy deczember közepe táján, finoman, nyugodtan, kitérő diplomata modorban igyekeznek elhárítani. Kéri őket, legyenek türelemmel, várjanak; várjanak otthon a hazában is, maradjanak a törvényes téren, vissza kell tartani a mozgalmakat, nem serkenteni. **) De a mint Pulszky (Kossuth megbízásából) újra meg újra sürgeti, Cavour is veszteni kezdi a türelmet. Ismét szemökre hányja (január 8), hogy Romániában compromittáltak őt; ***) azután töbi izben magához rendeli Pulszkyt, de a rendelt órán nem fogadja; ha ez végre bejut hozzá s megbízatása szerint sürgeti a választ, a gróf nagyot ásít és hallgat.

Kinek szólt [az ilyen ásítás? Pulszky olybá vette; hogy biz' az a megbizójának szól. Kossuth

*) III) 522. **) III. 519. ***) III. 539.

viszont azt hiszi, hogy csak a Pulszky személyének, mert Pulszky akkorában Cavour politikájával szemben Garibaldival és az olasz szélső pártokkal kezdett szövetséget keresni s ez Cavournak tudomására is jutott.

Mi nem akarunk biráskodni e kérdésben s nem nyomozzuk tovább az ásítások igazi gazdáját. Akárkit illettek azok: annyi bizonyos, hogy Cavour többé a magyar emigrációval valami komolyabb positiv tervbe nem bocsátkozott.

Kossuth még azon túl is, 1861 februárban, márcziusban ismételten intézett hozzá emlékiratokat s ezeket Turinban «nagyon kedvesen» is fogadták, de a stereotyp válasz mindig az volt: maradjanak a magyarok a törvényes téren, menjenek az országgyűlésre, ha majd ez megalakúl s megkezdí a működését, akkor «el fog lehetni határozni, hogy mit kellend tenni». *)

Hasonló tanácsok hangzottak Franciaországból is. Thouvenel külügyminiszter komolyan intette Kiss Miklóst, hogy valami elhamarkodott fölkelési kísérleteket ne tegyenek, mert nagyon megbánják. **) Napoleon (Jerôme) herczeg már egy pár hónappal előbb (1860 novemberben) ugyanily értelemben nyilatkozott. Akkor ugyanis Kossuth azt a kérdést intézte hozzá, vajon remélhetné-e Magyarország azt, hogy fölkelése esetében Franciaország biztosítani fogja részére a

*) III. 566. **) III. 562.

non interventio elvét, úgy a mint Olaszország javára biztosította volt. A herceg erre azt felelte, hogy a kérdést föl sem merte hozni a császár előtt; positiv választ úgy sem kapott volna reá. Azonban Kossuth iránti föltétlen bizalmánál fogva megengedi magának, hogy közölje az ő saját, szorosan személyes véleményét a követendő eljárás felől.

E szorosan személyes vélemény következőleg hangzott:

«Nekem Magyarország helyzete igen szépnek látszik. Föl kell használni az aprólékos engedményeket szervezkedésre; erősíteni kell az ellenzékét az országban; előkészíteni, hogy a nagyon valószínű bonyodalmaknak hasznát vegye; semmit sem rohamítani (précipiter), de készen lenni hatályos cselekvésre, a mint annak percze elérkezik: ím ez a program, melynek végrehajtását nehéznek ismerem el, mely azonban az egyedüli jó és gyakorlatias. Semmi idő előtti s alkalomszerűtlen mozgalom, de erélyes előkészület a kellő perczen cselekvésre.» *)

Ezt a bizalmas discretióval közlött programot ugyan Napoleon herceg szóról szóra elmondhatta volna a világ bármely loyalis és alkotmányos ellenzéke vezérének, minden titoktartás kikötése nélkül is.

Ily viszonyok közt könnyen érthető, ha az

*) III. 150.

emigratio kebelében teljes erejével kitört az a processus, a mit Kossuth «kévebomlás»-nak nevez. Teleki Lászlót 1860 deczember végén elfogták. Klapka, a ki ez időben (1861 tavaszán) Kossuth hite szerint az ő nézeteit Turinban tolmácsolni hivatva volt, ott oly nézeteket tolmácsolt, melyekről akkor Kossuthnak nem volt tudomása, de midőn Cavour halála után, ennek hátrahagyott irományai közül Klapkának némely levelei kezébe kerültek, ezekből arról győződött meg, «hogy azon időben már nem volt meg kettejük között azon benső nézet-összhangzás s irányegység, mely előbb eljárásuknak erőt adott». *) Pulszky egyenesen fölmondta Kossuthnak a szolgálatot (január 8-án) kijelentvén, hogy miután az ő meggyőződése szerint Cavourtól többé nincs mit remélni, az ő jelszava az: vagy Garibaldi, vagy Deák. Vagy kísértsék meg a caprerai hőst, az olasz kormány beleegyezése nélkül is, rábírní a dalmatiai vakmerő expeditióra, s tartsanak vele magok is; vagy csatlakozzanak Deák törvényes politikájához.

Kossuth ezt az alternatívát nem fogadta el; a Garibaldi-féle kaland tervét örültségnek nevezte, «nehogy bűnnek nevezni legyen kénytelen».

Haza pedig, a Magyarországbán titkon működő forradalmi bizottsághoz január 18-dikán

*) III. 565.

egy őszinte és leverő tartalmú tudósítást küld, melyben megírja, hogy az olasz kormány ez év tavaszáig nem lehet készen a háborúra; hogy ha készen volna is, nem kezdhethné azt meg, mert Napoleon nem engedi; hogy az angol kormány minden áron támogatni akarja Ausztriát s a dalmát partok felé a fegyveres expeditiót nem tűrné el, sőt ebbeli fenyegető nyilatkozatainak nagyobb nyomatékául Corfunál nyolczszáz ágyús hajóhadat vont össze; hogy az orosz kormány jegyzékben tudatta a nagyhatalmakkal: ha a dunai fejedelemségekben magyar forradalmi előkészületek tűretnének, — ő (az orosz) fegyveres kézzel fogná a fejedelemségeket megszállani, s a francia kormány állítása szerint az oroszoknak e szándékába az angol is beleegyezett. E leverő politikai constellatiók mellett ugyane levélben értesíti Kossúth a hazai bizottságot az oláhországi fegyverszállítás balsorsáról, valamint arról is, hogy Szerbia felé sem lehetne kedvezőbb fogadtatásra számítani. Inti ennél fogva a hazaiakat, ne engedjék a magyar fiatalságot sem Moldva-Oláhország vagy Szerbia, se pedig Olaszország felé kiszállingózni, mert oda-menetelöknek nem lehet semmi célja. Végül azonban e leverő közlemények daczára kijelenti, hogy e fölsorolt nehézségeket ő nem tekinti kívánatai végső megtagadásának s ennél fogva tájékozást kér hazulról az iránt, minő számú fegyverest stb. tartanának

otthon a tervezett expedícióhoz múlhatatlanul szükségesnek. *)

S valóban a levert fecskéfészek pár hét múlva már ismét újra volt építve.

Idő közben nem történt ugyan semmi olyas, a mi a remények megvalósulását közelebb hozta volna, sőt a külhatalmak szövetségére való kilátás messzebbre esett, mint az előtt, mind a mellett Kossuth márczius 17-dikén már ismét vérmes buzdításokat intéz haza.

«Ha a nemzet önmagáról le nem mond, mi háború esetére neki szövetségeseket, támaszt és segítséget biztosítunk.»

«Állásunkat mint a barátságos hatalmak jóváhagyásával alakult magyar nemzeti igazgatóság föntartjuk s bizalmas összeköttetéseinket azon hatalmakkal folytatjuk.»

«Keleten, hatalmas támogatás segélyével, a viszonyokat jövő eshetőségekre kedvezőbbekké alakítottuk.»

«Ha a nemzet önmagához hű marad, hazánknak jövő eldöntő szabadságharczára oly kültámaszt s oly hatalmas szövetségeseket biztosítottunk, minőkért a magyar szabadságharczok hajdani vezérei a XVII. század kezdete óta mindig, de mindig hasztalanúl, sóvárogtak.»

Daczára azonban e fényes kilátásoknak, kijelenti e fölhívásban Kossuth, hogy minden oly

*) III. 580.

kísérletet, mely a nélkül, hogy az osztrák külháborúba volna keveredve, három-négy ezer emberrel való betörésre lehetne alapítva, — határozottan kárhoztat, «mert az ily kísérletek a barátságos hatalmakat elidegenítenék, az angolt ellenünk ingerelnék s a Keleten oly bonyodalmakkal lennének összekötve, melyek hazánkra okvetlenül külavatkozás veszélyét hoznák.»

Nyíltan kijelenti tehát hogy minden ily kísérletnek ellene van és ellene lesz.

«Egészen másképen áll azonban a dolog — folytatja tovább — ha a forradalmat a nemzet maga benn a hazában kezdené meg s nem kívülről vitetnék be. Akkor a kezdeményezés felelősége nem a mienk, hanem a nemzeté lesz.»

Ez esetre biztos kilátásba helyezi, hogy Garibaldi «mindennel, a mi tehetségében álland», segítségre fog sietni. Sőt megígéri az olasz kormány egyenes támogatását is.

«Az olasz kormány oda nyilatkozott hogy ha nemzetünk maga erejével, magától kelne föl s a fölkelés nemzeties általánosságot s consistentiát mutatna: nem fogná engedni, hogy az osztrák egész erejével ellenünk fordulhasson s magunkra lévén hagyatva, elnyomjon. Ez annyit tesz, hogy ha nemzetünk fölkel s magát néhány hétig tartja, az olasz kormány is meg fogja az osztrákot támadni.»

Minden esetre megvárjuk, hogy a hazafiak a megkezdett szervezkedést föntartsák s fejlesszék.» *)

Kossuth tehát e fölhívásában éles különböztetést tesz a között, hogy a magyar fölkelés kül-expeditio segélyével vagy ily segítség nélkül benn a hazában indul-e meg? Amazt elkárhóztatja, nagy bonyodalmakkal, angol ellenzéssel, interventióval fenyegeti s érte felelősséget vállalni nem akar; emezt hatalmas támogatások reményével biztatja s teljesen meg van nyugodva a felől is, hogy ennek jlyetén megindításáért őt a felelőség nem terhelné.

E megkülönböztetés azonban nem oly jogosult, mint talán első tekintetre látszik. Azt a fölhívást Kossuth nem a nemzethez írta; ahhoz akkor ő nem írhatott; írta tehát otthoni barátaihoz, megbízott híveihez. A mozgalmat sem indíthatta maga a nemzet; egy egész nemzet nem indíthat semmiféle mozgalmat; ha benn a hazában indult volna is meg, Kossuth hívei kezdték volna el, az ő tőle vett biztatásokra, ígéretekre támaszkodva. A kezdeményezés felelősségét ily körülmények közt egyszerű levélbeli kijelentés által magára a nemzetre áthárítani nem lehet, s annak terhe annál súlyosabban nehezült volna Kossuthra, minél általánosabb hitelt találtak volna itthon az ő, külsegítséget ígérő, biztatásai.

*) III. 600.

Külsegítségre, mint föntebb láttuk, ez idő tájban kevesebb volt a kilátás, mint talán néhány hónappal előbb lehetett. De ha lett volna ilyen kilátás: bizonyára nem függött volna az attól, hogy a magyar mozgalom így vagy amúgy indult-e meg? Ha az olasz kormány egy magyarországi fölkelés által nyújtott kedvező alkalmat föl akart használni arra, hogy rajta üssön Ausztrián s elvegye tőle Velenczet: bizonyosan nem szalasztotta volna el az alkalmat csupán azért, mert a mozgalom valamely kalandszerű külexpeditio által vette kezdetét. Akárhogy indult: az olasz csak azt nézte volna, milyen elterjedést nyert s ehhez képest határozta volna el magát az actióra.

A siker így is, úgy is csupán attól függött, mily erőt fog kifejteni maga a nemzet. A ki nem bízott abban, hogy egy kívülről beütő s a magyar népet fegyverre hívó négy-ötezer főnyi sereg s annak élén a legbálványozottabb alakok: Kosuth, Klapka, Garibaldi, Türr megjelenése föl fogja villanyozni a nemzetet s oly életrevaló fölkelésre indítja azt, a mely tartani fogja magát legalább addig, míg a remélt olasz segítség is megérkezik, annak még kevesebb oka lehetett tartós consistentiát várni oly mozgalomtól, mely minden külső kezdeményezés lelkesítő hatása és anyagi segítsége nélkül, benn a hazában, kisebb népszerűségű férfiak fölszólítására lobbant volna föl.

Ha pedig a mozgalom megbiusúl: a nemzet vérét és vagyonát így is, úgy is céltalanul és hiába áldozták volna.

Akár a siker reményét, akár az esetleges kudarcz áldozatteljes következményeit, akár a morális felelősség fokozatát tekintsük tehát, mind ez nem igazolhatná azt az elvi megkülönböztetést, a mit Kossuth fölállít. Igazi indokát és magyarázatát e fölfogásnak nem a nemzet, hanem Kossuth egyéni viszonyaiban kell keresnünk. Ő rá nézve meg volt a különbség — igen nagy különbség — a között: együtt jöjjön-e be egy koczkáztatott vakmerő expedícióval, vagy bevárja ott künn, míg az itthoniak megindítják a fölkelést s «nemzeti általánosságot és consistentiát» szereznek annak.

Azonban az egyéni subjectiv okok ilyenén lehető befolyásáról, a mit különben igen természetesen találunk, majd bővebben is szándékozván szólni: egyelőre visszatérünk az események elbeszélésére.

Néhány héttel Kossuth fentebb említett levele után, az ő tudta és beleegyezése nélkül, Klapka is küldött egy fölhívást a hazába (1861 május 27). Ő is fölkelésre buzdította a nemzetet, de nem ígért külső segélyt, sőt kereken megmondta, hogy arra most ne számítsanak s olyas alternatívát állított föl, a mit Pulszky röviden e jelszóval fejezett ki: Garibaldi vagy Deák. Klapka tanácsa is ugyanez volt. Vagy szánják el magokat

az itthoniak, ne várjanak külső segélyt sehonnan, keljenek föl, csinálják meg magok erejéből a forradalmat s ha majd a külföld a nemzet ilyenén magatartását látni fogja, akkor az emigratio is tehetni fog valamit. Vagy, ha a nemzet a fölkelesre magát el nem szánhatja, akkor kövesse Deák politikáját. *)

Azonban sem Kossuth, sem Klapka buzdításainak ide haza már nem sok volt a foganatjok. Elmúlt két teljes éve, hogy Kossuth, 1859 február 25-dikén az első fölszólítást intézte a nemzethez: ne béküljön az osztrákkal és a dynastiával semmi áron, hanem tartsa magát harcra készen, mert «valószínű, hogy ez év folytán, hihetőleg a nyár felé, hazánknak alkalmat nyújthatunk függetlensége kivívására»; legyen tehát a döntő perczre kiki elkészülve, hogy a mint a határt átlépven, sereg éléről az első kiáltvány s azzal az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő minél gyorsabban összegyűlhessen.» stb. **)

Az óta, két éven át, várt a nemzet — vagy legalább a nemzet egy része — sok reménnyel, nagy bizalommal, de hiába várt. A biztatás ugyan meg-megújult, de az is mindig gyöngébben. A határozott ígéret helyét combinatiók, a fölszabadító segédhadak reményét jó tanácsadások váltották föl. A két év előtti első szózat

*) III. 621. **) I. 133.

nagy hullámot vetett, mint a vízbe dobott bomba, de a hullámok hova tovább mind inkább gyöngültek. Itthon bele fáradtak a sok jó reménységbe, elvesztették hitüket az annyiszor ígért szövetséges iránt, a ki, nemhogy közelednék, hanem egyre távolabb, egyre bizonytalanabb, már egészen ködbe enyésző messzeségben kezdett mutatkozni. A «központi forradalmi bizottság» névvel Komáromy György elnöklete alatt a hazában alakult titkos comité 1861 márczius közepén föloszlott. S mikor a hazafiak ~~részvétlensége, a forradalmi szellem hiánya, a kibékülési hajlam terjedése, s más ilyféle panaszok miatt az emigratio az itthoniaknak szemrehányásokat tett s ezeket szakadatlanul ismételte,~~ egyszer Almásy Pál, türelmét veszelve, Jósika Miklóshoz írt egyik levelében (1861 július 28) teketória nélkül ráütött a szeg fejére.

«Édes barátom, ti túlságos izgatottsággal ítélték azok fölött, mik itt történnek. Mindent tökéletes kibékülésre magyaráztok. Pedig, ha egyéb nem is, az öreg jó Széchenyi mondásai közül legalább egy csak eszetekbe juthatott volna: hogy nincs ostobább a pisztoly idő előtti elsütésénél. Egy árva szót, mi tökéletes biztosságon alapulna, nem tudtok mondani; semmi bizonyost, mire számolni lehetne: és azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét; vérbe borítson mindent, hogy ti aztán azt mondhasátok: lám minő forradalmi ez a magyar nép. Ez

persze nagy satisfactio lenne nektek, de vajmi keveset használna. És mivel ezt nem teszik, gyanúsítjátok a legjobbakat, «Volenti non fit injuria», «Finis Hungariæ» — mint magad irod — és más ilyféle phrasisokkal. Tudják itt az emberek, mit csinálnak. Higyétek el.

«Az furcsa, hogy az országgyűlés eljárását, úgy látszik, a lapok, az államférfiak sokan, kiket érdekel, igen értik s helyeslik: csak ti nem akartátok érteni. Pedig csak látnátok, éreznétek a nehézségeket, melyekkel itt küzdeni kell!» *)

Jósika elég vigyázatlan, vagy elég kíméletlen volt Almásy Pál e levelét megküldeni Kossuthnak, a ki azt igen zokon és nagy fölháborodással fogadta. Keserűen panaszkodott miatta Jósikához írt válaszában. Még őt vádolják azzal, hogy lángba akarja borítani a nemzetet — őt, a ki a külhatalmak közreműködése nélkül semmit sem akar kezdeni!

Almásy levele kétségkívül éles volt a kifejezésekben, de, a dolog lényegét tekintve, igen találóan jellemezte a helyzetet. A külsegély ügy, a mint Kossuth akarta volna, soha sem volt egyéb jámbor óhajtnál s mégis, ha benn a hazában itt vagy amott oly hangulat mutatkozott, mely az engesztelhetetlen forradalmi szellemmel ellentétben állt, Kossuth mindjárt elkeseredve zúgolódott miatta. Főntebb már közöltük egy

*) III. 639.

levelét, melyben a Széchenyi-ünnepélyek miatt panaszkodott. Ezt még évek múlva sem bírta feledni. «Széchenyi politikájának minden apotheosisától kezdve, nemzetünk minden mozgalmain keresztül a kialakulás vágyát láttam gyászfonalként keresztül futni», írja 1861 végén is Jósikának. «A nemzet, a helyett, hogy minket támogatna s támogatásával nekünk lehetővé tette volna, hogy külföldről megmentésük, nemcsak minden támogatást megvont tőlünk, de sőt 1849-et nyíltan desavouálta; az emigratiót ecclatans modorban elejtette s mindent elkövetett, hogy befolyásunkat a barátságos hatalmaknál megrontsa; azon hitelünket, hogy mi a nemzet tendenciáit képviseljük, aláassa, és azon hatalmakat, melyektől a megmentést általunk várta, mintegy kényszerítse, hogy a magyar nemzet határozottságában ne bízzanak s azért azt politikai számvetésükben biztos mennyiségül föl ne vegyék»... stb.*)

Hasonló panaszt akármennyit találhatni Kossuth akkori leveleiben. Pedig azt is tőle tudjuk, hogy a magyar nemzet azon időbeli hangulatával, s a magyar országgyűlés szellemével oda künn teljesen meg voltak elégedve. Cavour, mikor Deák fölírtati javaslatának s az ellenzék ellenindítványának megjelenése után (1861 május) első ízben találkozott Kossuthtal, «örömtől, reménytől, bizalomtól sugárzó arczczal rázta meg

*) III. 668.

mind a két kezét s e kiáltásba tört ki: Vive la Hongrie».

Biztosította Kossuthot, hogy a mint a dolgok fejlődtek, a magyar országgyűlés valóságos szerencsévé lett reájok nézve, mert időt nyertek általa a készülétekre. Sőt — folytatá Cavour — az országgyűlés magatartása által a magyarok Napoleon császár előtt is nagyon kedvező állásba jutottak, mert ő attól függesztette föl határozatát, hogy a magyar nemzet, mielőtt fegyverrel kérné számon jogait, merítse ki a törvényes utat s valóban most a magyar nemzet épen azt teszi, a mit a császár, Napoleon herczeg által Kossuthnak tanácsolt és neki (Cavournak) is több ízben megizent. Cavour tehát, minden jóval biztatva Kossuthot a távolabbi jövő időkre, ezúttal is csak azt ajánlotta, hogy egyelőre a «phase légale» legombolyítását Magyarországon erőszakosan meg ne zavarják. *)

Egészen hasonló értelemben nyilatkozott Ricasoli is, a ki Cavour halála (1861 június 6) után, még a magyar országgyűlés tartama alatt, vette át az olasz kormány elnökségét. Midőn először fogadta Kossuthot, ő sem ajánlt s nem kívánt egyebet, mint azt, hogy a magyar országgyűlés úgy viselje magát, a mint az azután valóban viselte: «Tavaszig se nem kezdek se nem provokálók háborút — mondá Kossuthnak — «Önök

*) III. 607.

tudjanak várni; tartsák a dolgokat függőben; gondoskodjanak, hogy az országgyűlés egy hajszályit se engedjen a nemzet jogaiból. Ha ezt megteszi, valószínű, hogy eredmény nélkül fog szétoszolni s ha így oszlik szét, valószínű, hogy tavaszig új alkukísérlet nem történik. Akkor pedig verekszünk.» *)

Minden úgy történt. Az országgyűlés egy hajszályit sem engedett, szétoszlott eredmény nélkül, tavaszig új alkukísérlet nem történt — hanem azért tavasszal nem verekedtek.

De nemcsak az olasz kormányférfiak, magok az emigránsok is meg voltak elégedve a magyar országgyűlés magatartásával. Klapka így ír erről Kossuthhoz, 1861 július 27-dikén:

«Lehetetlen, hogy a leirat a magyar országgyűléshez, minden kétséget el ne oszlatott volna arra nézve, hogy a bécsiek nemcsak az 1848-diki alkotmánynak, hanem Magyarország nemzeti létének is megsemmisítését vették célba. De minő szerencse, hogy az országgyűlés Deák föliratát fogadta el? Ha a határozat ment volna keresztül, most az egész világ minket halmozna el szemrehányásokkal, a felelősség minden következményekért reánk háríthatnék . . . . Én ezt előre láttam s azért mindig a Deák föliratának elfogadása mellett voltam.» **)

Ezt iránt maga Kossuth is teljesen hasonló

*) III. 615. **) III. 631.

véleményben volt. 1861 augusztus 15-dikén ezt írja Jósikának: «Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédette. Akárhova fordul a koczka, e második fölírat után senki sem mondhatná Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy akár csak egy hajszálnyival is többet kívánt, mint a mihez törvényes jogát czáfolhatatlanúl bebizonyíthatá. Ha e fölírás után törésre kerül a dolog — Isten, világ, s a történelem előtt csakis az osztrák házra hárulhatand a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeresemény. S ez Deák érdeme.»*)

Igaza volt hát Almásynak, hogy az az örökös panasz, mintha a magyar nemzet magatartása lett volna oka az emigratio fáradozásai sikeretelenségének, nem volt jogosúlt, nem volt loyalis.

Őszintén megvallva, nem is a nemzet magatartásában, hanem — azonkívül, hogy a külhatalmaknak egy csepp kedvök sem volt háborúzni — inkább az emigratio válságaiban lehetne e panaszok valódi okát föltalálni. A «kévebomlás» nőttön nőtt, az illusiók elfoszlottak, kezdett kiki a maga feje után járni s Kossuth egyszerre azt vette észre, hogy az ő vezérszerepe igen kétségessé válik. Igyekezett hát mindenekelőtt ismét

* III. 648.

ebben szilárdítani meg állását. Sürgettette Jósika által (1861 augusztus 15), hogy a nemzet «valakit» — «akárkit» jelöljön ki a vezérsze-
repre.

«A barátságos kormányoknál — úgymond — a hatásos működés csak úgy lehetséges, ha ide-
künn van valaki, a kiről tudatik, hazai nyilvání-
tásokból kérdésbevonhatatlanul tudatik, hogy a
nemzet őt ép úgy vezérének ismeri a forradalom
külföldi előkészületeinek terén s ő benne e tért
illetőleg szintúgy minden bizalmát helyezi, mint
vezérének ismerte Deákot s minden bizalmat
helyezett Deákba otthon, a jogföntartás törvényes
terén. Ki legyen azon ember? — nekem az töké-
letesen mindegy. De valakinek lenni kell, vala-
kinek a közérzelem sűrű és sokszerű demonstra-
tióival ki kell jelöltetnie, mert különben, ha ma-
nifestatiók hiányában a dolog úgy marad, a mint
most van, hogy tudniillik minden haszontalan
és főnhéjázó kontár jogosítva véli magát a né-
met vagy az emigratio akarátának képviselője
gyanánt fitogtatni és saját kezére, de a
nemzet rovására politikát csinálni, míg végre a
kormányok, de különösen az új s azért avatat-
lanabb egyéniségek azt sem tudják, ki a szakács,
ki a szakácsné: külföldről a nemzet egyáltalában
semmit sem várhat. Azért ismerje a gazda (Ko-
máromy György) legsürgetősb kötelességének,
kicsinyben, nagyban, minden lehető alkalommal
azon lenni, hogy a nemzet bizalma félreismer-

hetetlenül nyilatkozzék a külügyekre nézve valaki iránt, akárki legyen az.» *)

Íme ez volt a bajnak egyik legjellemzőbb symptomája.

Két esztendővel előbb sem maga Kossuth, sem emigrans-társai, sem a külhatalmak nem voltak kétségben az iránt, ki az a «valaki», a kit a közérzelem a forradalmi mozgalmak vezérének ismer el. Ő minden habozás nélkül kijelölte önmagát, nem kért mandatumot senkitől, hanem biztos önérzettel egyszerűen constatálta a tényt, hogy sem a honi nép bizalma, sem a külföld — különösen Anglia — közvéleménye előtt, vezérül más mint ő, oly sikerrel mint ő, nem léphet föl. Ezt elismerték emigrans-társai is; és a külföldi hatalmak alkalmazkodtak hozzá.

S azóta minő szomorú tapasztalat, mekkora hanyatlás. Két évi buzgó fáradozások, annyi alku, annyi emlékirat, annyi szövetség-kötés után, íme azt kell tapasztalnia, hogy már «minden haszontalan és főnhéjazó kontár» föllépése félelmes lehet reá nézve s a külföldi barátságos hatalmak előtti befolyásának megszilárdítása végett Komáromy György agitatioiban kell segítséget keresnie.

Biztos jele volt ez a bomlásnak. Az emigrationalis mozgalom ezentúl már csak a lassú enyészet képét mutatja. Víg zajjal indúlt meg,

*) III. 651.

mint a hegyi patak, s eredménytelenül párologott szélvel, mint a Sahara folyamai a homokban.

VI.

Minő lett volna Magyarország sorsa, ha az emigratio tervei sikerülnek, a nemzet fölkel, megvívja a maga harczát, megnyeri óhajtott szövetségeseit és azután, végre, egykor ismét visszatérend az eke mellé?

Milyenek gondolta a jövőt, mit remélt nemzetének maga Kossuth?

Tüzetes nyilatkozatot e kérdésre az *Íratokban* nem találunk, de itt-ott mellékesen akadunk néhány adatra, melyek némi tájékozást nyújtanak.

Először is, valószínű, hogy monarchiát tervezett. Legalább így nyilatkozott az egyezkedések alkalmával mind Napoleon herczeg előtt, 1859 május 5-dikén, mind Cavourhoz intézett emlékiratában, 1860 november 21-dikén. Egyszersmind mind a kétszer nyilatkozott a leendő magyar dynastia megválasztásának kérdésében is. Napoleon herczeg előtt kijelenté, hogy miután Magyarország a Napoleonoknak fogja köszönhetni függetlenségét, ő «nem tartózkodik azon meggyőződésének adni kifejezést, hogy a nemzet ő herczegségének fogja följánlani Szent-István koronáját», a mit azonban a herczeg szépen megkö-

szönt, de visszautasított. *) Cavournak ismét kijelenté, «hogy a magyar nemzet az uralkodóház megválasztásánál semmit sem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége az olasz király és királyi háza iránt táplált ragaszkodásának bizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság kötelékeit» **) — a mire azonban Cavour, úgy látszik, nem is válaszolt.

A jövődöbeli Magyarország számára tervezett alkotmányról annyit tudunk meg, hogy ez egy 1859 júliusban készült terjedelmes emlékiratban részletesen kidolgoztatott, de mivel a terv igen hosszú, azért annak csak alapelvét s a nemzetiségi kérdésre vonatkozó oldalát kapjuk az *Íratok* között. Azonban e töredékből is eleget láthatunk. Azon alapelvből indul ki, hogy: «valamint a vallás, úgy a nemzetiség is társas érdek; ehhez, mint amahhoz, az államnak, mint ilyennek, semmi köze». Ez elvet aztán, gyakorlatilag, akként akarja alkalmazni, úgy a magyar mint a többi nemzetiségekre, «hogy egyiknek sem leend legkisebb kiváltsága sem s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többinek vagy valamelyiknek rovására». — «A mennyiben pedig a kormánynak, országgyűlésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fogna alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni,

*) I. 214   **) II. 556.

micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván.» A kormány az oly megyékhez, melyek saját megyei hivatalos nyelvökül szó-többséggel nem a magyart fogadják el, tartozik leiratai mellé biteles fordítást csatolni a megye nyelvén, úgy szintén a megyék is hasonló módon tartoznak érintkezni a területökön levő községekkel, ha ezek községi nyelvül nem a megye nyelvét állapították meg. *)

Sajnálunk kell, hogy annak részletesebb kifejtését, miként terveztetett a kormány és az országgyűlés hivatalos nyelvének, ugyanez elv szerint szótöbbséggel megállapítása, az *Íratokban* föl nem találhatjuk, noha ismételen el van mondva, «hogy az ország politikai organisatióját egyenesen a nemzetiségi igényeknek jogegyenlőség alapján való kielégítésére kívánja fektetni, oly módon, hogy minden népfaj nemzetiségi érdekei megóva legyenek a politikai organismus minden fokozatain keresztül, a községtől kezdve föl az államkormányig.» **)

Valóban e tervről méltán mondhatta Kossuth Napoleon herczegnek, hogy «nincs állam a világon, mely a nemzetiségi igényeknek akár hasonló kielégítést nyujtana, akár hasonló politikai nyomatékokot adna».

De, hogy a tervnek ez dícséretére szolgál-e, az már kétségesebb.

*) I. 454. **) II. 396.

Erdélyre vonatkozólag föntebb már említettük a Klapka által Couza fejedelemmel 1859 tavaszán kötött egyességeket. Ezekben ki van mondva, hogy Erdélynek Magyarországgal való uniója fölött «a háború befejezte után egy Erdélyben tartandó gyűlés (általános népszavazat?) fog határozni, s ha a többség az elkülönítést határozza, ez nem elleneztetik»; ki van továbbá mondva, hogy a vegyes ajkú megyékben a közigazgatási nyelvet szintén a lakosok magok közt «barátságosan» állapítják meg, és hogy a hadseregben a szerb és oláh csapatok külön lesznek szervezve, és szerb, illetve oláh nyelven vezényeltetnek. *)

Horvátország részére, ha ez az Ádriai tenger felől tervezett benyomuló sereget barátságosan fogadja, késznek nyilatkozott Kossuth «a teljes, tökéletes függetlenséget biztosítani», ha csak magok a horvátok nem akarják föntartani kapcsolatukat a magyar koronával. **)

A magyarországi szerbeknek megígért minden concessiót «a legvégső határig, melyet a haza területi épségének s politikai egységének tekintete megenged» s bővebb tájékozás végett közölte Obrenovics szerb fejedelemmel azon nemzetiségi alkotmánytervet, melynek kivonatát föntebb nyujtottuk. ***)

A mi a tervezett Magyarország külügyi viszonyait illeti, ezekre vonatkozólag legfontosabb volt

*) I. 371. **) I. 399. ***) I. 400 és 453.

azon állandó kölcsönös véd- és dacz-szövetség terve, mely a szerb, román és horvát államokkal kötöttetett volna meg, s mely «dunai confederatio» czím alatt már a hatvanas években országszerte nagyon ismeretessé lett. E tervről azonban kijelenti Kossuth, hogy az, noha valóban tőle eredt s alapeszmejét ma is a helyzet logikájában fekvőnek tekinti, nyilvánosságra nem volt szánva és Helfy által csak tévedésből bocsáttatott közre. *)

Nem volna tehát helyén e desavouált terv egyes részleteit bonczolgatni. Az általános benyomást azonban, a mit e három nagy nemzet véres harczai árán újra alkotni akart Magyarország képe tesz reánk, két szóval ki lehet fejezni: valóságos Babel!

VII.

Csaba vezér hadai óta soha szabadító hatalmat a magyar nép tömege nem várt annyi hittel, annyi bizalommal, oly csodaszerű úton, mint 1859—60-ban Kossuthot és emigrans társait. Az ő nevét ismerte minden pásztorgyermek, jöveteletől csodákat reméltek a legfélreesőbb faluban is és alakja a nép képzeletében egészen mythoszivá emelkedett.

Íme most *Írataiból* arról kell meggyőződ-

*) III. 738.

nünk, hogy szabadító seregeik jövetele soha sem volt a megvalósuláshoz közelebb, mint Csabáé.

Azt az utat, a melyen a beütést legalább megkísérteniök lehetett volna, Kossuth nem fogadta el; az pedig, a melyen ő akart jönni, csak a vágyak és képzeletek országában volt építve, akár csak a Hadak úta.

Klapka és a többiek, úgy látszik, egy időben el voltak szánva vállalkozni arra, hogy négy-öt ezernyi rögtönzött sereggel Románia felől beütnék a székely földre. Ha e kockáztatott tervbe Kossuth is belevág s ha összes tevékenységöket ily expeditio gondos előkészítésére pontosítják össze, talán szervezhették volna csapataikat, talán Romániában is jobban elintézhették volna fegyvereik sorsát és szabad átvonulások engedélyének kieszközlését s ily módon vagy az 1859. évi háború kezdetén, vagy 1860-ban sikerült volna legalább annyira jutniok, hogy elérjék az ország határát.

De ő nem vágott bele. Ő a fölkelést úgy kívánta rendezni, hogy ne járjon kockáztatással s eredménye már előre biztosítva legyen. Oly garantiákat kívánt, melyek mellett a fölkelés tervében még a gyöngéden aggódó női kedély is teljesen megnyugodhassék, s mint nejének írta Párisból, még ez is azt mondhatta terveire: «de már így csakugyan jól van a dolog!» *)

*) I. 210.

Ma is nagy lelki megnyugvására szolgál a gondolat, hogy akkor így cselekedett. Ma sem tenne másként. *Íratai* három kötetén át többször visszatér ebbeli állhatatosságának emlékezetéhez s mindenkor teljes megelégedéssel gondol reá. És bizonyára méltán. Örök hála érte a nemzet nevében, hogy ezt valami elhamarkodott mozgalomba bele nem sodorta. Mert nem lehet két-ség, hogy ha akkor ő az ország bármely magyarlakta vidékén kitzúzi a fölkelés zászlaját, ezereken és ezereken siettek volna sorakozni alá; az eredmény pedig alig lehetett volna egyéb, mint gyászos és véres bukás, tömérdek ártatlan élet föl-aldozása, hiába.

Mert az osztrák hadi erő a legkritikusabb időkben sem volt oly szertemálló tömeg, mint a nápolyi király hadai Garibaldival szemközt 1860-ban, vagy a francia király elégületlen katonái, mikor őket 1815-ben az Elba szigetéről visszatérő dicső császárijok ellen akarták harczba vinni. Kossuth erről legvérmesebb reményei pillanatában sem feledkezett meg s jól tudta, hogy vele szembe soha sem állítanának magyar ezredek, a melyek első szóra hozzá pártoljanak át. Garibaldi mesés sikereinek láttára s a népek lelkesedésében rejlő kimeríthetetlen erőforrásba vetett hite daczára sem engedte tehát magát odáig ragadtatni, hogy valami hasonló kísérletnek élére álljon.

Méltán büszke lehet e józan és szilárd önmér-

sékletére. A haza szolgálatában szerzett érdemei között e negatív állhatatosság emlékezete, úgy hiszszük, nem utolsó helyet fog elfoglalni s az utókor által is mindenkor elismerésben részesülend.

Ha azonban az igazságot egész teljességében keresve, nem akarunk megfedkezni arról, hogy az emberek tetteinek irányozására az emberi hajlamok és egyéni körülmények s jellemvonások is befolyással szoktak lenni: bizonyára eszünkbe jut, hogy Kossuth szilárd állhatatosságának magyarázatát talán nem csupán a nemzet vérének és erejének óvatos kíméletében, hanem az ő akkori egyéni körülményeiben is lehet keresnünk.

Valóban, ha Kossuth számot vetett önmagával, azon két út közül, melyek a mozgalom megindítása céljából az emigratio előtt megnyíltni látszottak, bizonyára szívesebben kellett választania azt az utat, a melyen teljesen otthon érezhette magát.

Egy harmincz-negyven-ötvenezer főnyi rendes sereg élén, olasz királyi vagy francia császári zászló védelme alatt nyomulni előre, diadalról diadalra; lelkesíteni a győzelem-ittas csapatokat; fölrázni rabigájából a haza népét; lángoló szavai hatalmával várost város után, megyét megye után árasztani el s mindenütt győzelmesen lobogtatni a szabadság, egyenlőség és testvériség zászlaját: ily föladat igazán neki való volt, ily

Ma is nagy lelki megnyugvására szolgál a gondolat, hogy akkor így cselekedett. Ma sem tenne másként. *Íratai* három kötetén át többször visszatér ebbeli állhatatosságának emlékezetéhez s mindenkor teljes megelégedéssel gondol reá. És bizonyára méltán. Örök hála érte a nemzet nevében, hogy ezt valami elhamarkodott mozgalomba bele nem sodorta. Mert nem lehet két-ség, hogy ha akkor ő az ország bármely magyar-lakta vidékén kitűzi a fölkelés zászlaját, ezere-n és ezere-n siettek volna sorakozni alá; az ered-mény pedig alig lehetett volna egyéb, mint gyász-os és véres bukás, tömérdek ártatlan élet fölál-dozása, hiába.

Mert az osztrák hadi erő a legkritikusabb idő-kben sem volt oly szertemálló tömeg, mint a nápolyi király hadai Garibaldival szemközt 1860-ban, vagy a francia király elégületlen ka-tonái, mikor őket 1815-ben az Elba szigetéről visszatérő dicső császárijok ellen akarták harc-ba vinni. Kossuth erről legvérmesebb reményei pil-lanatában sem feledkezett meg s jól tudta, hogy vele szembe soha sem állítanának magyar ezre-deket, a melyek első szóra hozzá pártoljanak át. Garibaldi mesés sikereinek láttára s a népek lel-kesedésében rejlő kimeríthetetlen erőforrásba vetett hite daczára sem engedte tehát magát odáig ragadtatni, hogy valami hasonló kísérletnek élére álljon.

Méltán büszke lehet e józan és szilárd önmér-

sékletére. A haza szolgálatában szerzett érdemei között e negatív állhatatosság emlékezete, úgy hiszszük, nem utolsó helyet fog elfoglalni s az utókor által is mindenkor elismerésben részesülend.

Ha azonban az igazságot egész teljességében keresve, nem akarunk megfélemlkezni arról, hogy az emberek tetteinek irányozására az emberi hajlamok és egyéni körülmények s jellemvonások is befolyással szoktak lenni: bizonyára eszünkbe jut, hogy Kossuth szilárd állhatatosságának magyarázatát talán nem csupán a nemzet vérenek és erejének óvatos kíméletében, hanem az ő akkori egyéni körülményeiben is lehet keresnünk.

Valóban, ha Kossuth számot vetett önmagával, azon két út közül, melyek a mozgalom megindítása céljából az emigratio előtt megnyílni látszottak, bizonyára szívesebben kellett választania azt az utat, a melyen teljesen otthon érezhette magát.

Egy harmincz-negyven-ötvenezer főnyi rendes sereg élén, olasz királyi vagy francia császári zászló védelme alatt nyomulni előre, diadalról diadalra; lelkesíteni a győzelem-ittas csapatokat; fölrazni rabigájából a haza népét; lángoló szavai hatalmával várost város után, megyét megye után árasztani el s mindenütt győzelmesen lobogtatni a szabadság, egyenlőség és testvériség zászlaját: ily föladat igazán neki való volt, ily

hadak élére már eleve is bizton oda gondolhatta önmagát.

De guerilla-harczok, valahol ott a székelyföldi határhavasok vidékén — előörsi apró csetepaték — bivouac-élet heteken át az erdőkben — esetleg menekülés Románia vagy Bukovina ellenséges népei között, talán társaitól elszakítva, egyedül, elhagyottan: ily vállalkozásra elszánhatta magát Garibaldi, a ki élete nagy részét hasonló körülmények közt töltötte, de Kossuth alig érezhetett arra akár hajlamot, akár hívatást.

Végre is nem mindenkitől telhetik minden.

Oly vállalatokhoz, mint Garibaldi marsalái expedíciója, vagy I. Napoleon cannesi partraszállása, a személyes elszántságnak oly mértéke s a csatatér izgalmainak oly megszokása szükséges, a mit rendszerint csak azok szereznek meg, a kik a harc terén nőttek föl.

Kossuth azonban nem volt katona s bizony nagyon természetesnek kell találnunk, ha közel az élet hatvanadik évéhez, a mit nagyobb részt íróasztal mellett, tanácsteremben vagy családi körben élt át, nehezen szánta volna el magát egy soha nem próbált új föladatra, noha e nagy életkort oly ritka testi és szellemi erőben érte is el, mint kevesen.

Alig hiszszük, hogy Kossuth politikai pályas és kortársai közül akadt volna valaki, a ki kész lett volna ily guerilla-beütés vezetésére vállalkozni s meg vagyunk győződve, hogy például

Deák, élete hatvanadik éve körül, legkevesebbé sem röstellette volna őszintén megvallani, hogy ily expedícióra el nem indul, arra magát alkalmasnak nem tartja.

Ehhez képest azt hiszszük, senki sem ütközött volna meg rajta, ha Kossuth ilyenforma tartalmú szózatot intéz barátaihoz a hazába:

«Mindent elkövettem, hogy egy szövetséges hatalom hadseregeinek élén nyomúlhassak az országba. Fájdalom, e tervem nem sikerült. Némi guerilla-csapatokkal talán még meg lehetne próbálni a beütést; de ezt én nem teszem. Nem teszem először azért, mert ily vállalatnak sikerét nem remélem; másodszor azért, mert abban magam részt nem vehetnék s pusztán a nevetem adni oly vállalathoz, melyet magam nem vezethetek, nem akarom. Hogy én a koczkáztatástól visszariadnék, azt az ellenségem sem foghatja reám: 1848-ban a fejem forgott a játékon azért, a mit tettem, még is megtettem. A politikai bátorság hiányát tehát nem vetheti szememre senki. De katoná nem voltam soha, s nem vagyok többé oly ifjú legény, hogy most kezdhetném el a katonai életet. E szerint én a székelyföldi beütésben sem közvetlenül sem közvetve részt nem veszek, s egyáltalán jelenleg semmi pozitív külségséget nem ígérhetek. Ti azonban, otthon a hazában, vessetek számot magatokkal s ha bíztok a saját erőtokben, kezdjétek meg a mozgalmakat. Legyetek meggyőződve, hogy mihelyt ti otthon föl-

keltek, én el nem mulasztok semmit, a mit az olasz vagy a francia kormánynál érdeketekben tennem vagy megkísértenem lehet.»

Kossuth azonban e nyílt és természetes, de a helyzet által is parancsolt vallomás helyett olyan tétova szózatot küldött a hazába, mint az, a mit főntebb kivonatban közöltünk; sőt mintha egyszerre megfeledkeznek a nemzet erejének és vérének kimélete iránt feltett szándékáról, syllogismussal igyekezik kimagyarázni, hogy a nemzetre üdvösebb volna, ha nélküle, semmint ha vele s az ő fölhívására kezdené meg a fölkelést.

Vonakodván kimondani, hogy katonai föladatokra vállalkozni nem akar, e vonakodása által oly fausse positióba jutott, melyet nehéz volt helyesen palástolnia.

Hanem kiváló férfiaknál nem ritkán tapasztalt jellemvonás az, hogy szeretnek oly tudományossággal, néha merő kicsiséggel, tetszelegni, a minnek az ő kitünő képességeikhez mérve nagyon másodrendű értéke lehet. Nagy Frigyes a francia ver-seire, Napoleon a sakk-játékára, Byron a jó úszására, Petőfi a hasbeszélő tudományára volt hiú.

Kossuth, a kinek szónoki genialitását elismeri az egész világ s a kinek talentuma e tekintetben annál kivételesebb, mert két nyelven is tündökölt vele — még pedig egymástól mind szerkezetben, mind kiejtésben és hangsúlyozásban oly messze elütő nyelveken, mint a magyar és az angol: *Írataiban* többször emlegeti, hogy ma-

gát szónoki tehetségnek nem tartja. De viszont katonai képzettségéről a legnagyobb önbizalommal nyilatkozik s a betörő sereg fővezérletére teljesen képesnek és hívatottnak vallja magát.

Igaz, hogy tetteit tekintve, nem cselekedett akkent, a mint e vallomása után várnók, sőt mind a két alkalommal, midőn e mozgalmak idején a háború tényleges megkezdésére legközelebb lehetett a kilátás — 1859 májusban és 1860 szeptemberben — oly föladatokat vállalt magára, melyek őt az actio teréről tova szólitották — el Angliába; noha azon föladatok, melyek teljesítése végett Londonba vonúlt, terveik sikerének biztosítására nem voltak döntő fontosságúak. Első ízben azért ment oda, hogy Anglia semlegessége érdekében agitatiót kezdjen, holott pár nap alatt kiderült, hogy e semlegesség már különben is eléggé biztosítva volt, sőt a királyné által nyíltan proclamáltatott is; másod ízben főleg az volt Londonban maradásának a célja, hogy a magyar papírpénz gyártása iránt intézkedjék, a mit más is elvégezhetett volna, talán kevesebb éclat-val, de meglehet jobb sikerrel, mint ő maga. E föladatok egyike sem volt azonban oly természetű, hogy a fővezérnek — még pedig mind diplomatai, mind katonai fővezérnek — az actio terétől távollétét múlhatatlanul szükségessé tegye s eredménye fölérhessen azon sokféle és tetemes hátránnyal, a mit a fővezérnek a legválságosabb napokban távolléte, a

dolog természete szerint, minden tekintetben, kell hogy maga után vonjon.

Hanem, úgy látszik, azon mozgalmas idők hangulata Kossuth környezetében is fölébresztette bizonyos katonás ambitio szellemét s ennek hatása alól ő sem szabadulhatván, még azt is átallotta nyíltan kijelenteni, ha talán a guerilla-szerepre hajlamot nem érzett. Nem tudjuk, nem az ilyen quasi katonás esprit maradványának kelljen-e tulajdonítanunk az *Íratok* kiadójától is azt, midőn az utókor számára szükségesnek hiszi följegyezni, hogy Kossuth Kemény Zsigmondot, Lágý Gazsi néven szokta nevezgetni, *) — a mi pedig annál kevésbé lehetett helyén, mert Keménynek nemcsak írói és publicistikai működése tanusít szilárd erkölcsi és politikai határozottságot, hanem az is tudva van róla, hogy, ha kellett, bármikor kész volt a golyó elé is kiállani. A gúnynév tehát még ily értelemben sem volna találó. Az igaz, hogy hatvan éves kora felé ama székelyföldi expedícióra Kemény is aligha indult volna el.

Ezek szerint, mi egészen természetesnek találjuk, ha Kossuth — mind a nemzet érdekeinek helyes megfontolásából, mind a saját subjectiv indokainál fogva is — bárminemű kalandos beütés tervét állhatatosan ellenezte.

Természetesnek és helyesnek azt is, hogy

*) II. 63.

— ugyanazon kettős okból — a szövetséges hatalmak segédseregének eszméjéhez oly rendületlenül ragaszkodott.

De azt már nem gondoljuk természetesnek, hogy miután segédsereg nélkül mozgalmat kezdeni tanácsosnak nem tartotta, segédsereget pedig egyáltalán sehonnan sem nyerhetett, most az *Íratokban* mégis folyton olyas vádakát vessen a nemzet szemére, hogy ez elmulasztotta a kedvező alkalmat függetlensége kivívására s egy boldog és dicső Magyarország megalapítására; hogy «a függetlenség helyébe maga a nemzet Ausztriát választotta»; hogy a «hivatalos nemzet» az ősi szentjog zászlaja helyett, a mit az emigránsok magasan lobogtattak, hitevesztetten a jogföladás zászlaját ütötte föl stb. *)

Mintha a nemzeten múlt volna, hogy a Kossuth által óhajtott fölkelési mozgalmak megvalósítására neki es az emigratióknak minden terve meghiusult.

Forradalmat kezdeni risico nélkül, egészen biztosra, királyok és császárok nevében, királyok és császárok hadseregei élén! . . .

Nemes és humanus törekvés, de oly erős hit, oly phantasia, akkora illusio kell hozzá, minővel az istenek csak kivételes egyéniségeket ajándékoznak meg. Valóban Kossuth-ily tekintetben is kivételes ember. Tévedései épen oly kevésbé mér-

*) II. k. 1. III. 689.

hetők köznapi mértékkel, mint ritka szellemi tulajdonai. Azok, mint ezek colossalis arányokat öltenek nála.

Bámulatra méltó a fáradhatatlanság, tevékenység, lankadatlan munkakedv, melylyel agitatioit folytatja. Mintha e két éven át örök lázas izgalmak közt élne, de azok őt még sem emésztik. Gyűléseket rendez, beszédeket tart, emlékiratokat készít, hírlapi cikkeket ír, levelez százfelé, résen áll a diplomatiai viszonyok minden fordulatánál s bármi változás álljon be azokban: ő rög-tön kész az új combinatiókkal; terveknek, ötleteknek, argumentumoknak nincs szűkében soha, merésznél merészebb javaslatai kifogyhatatlanok, s céljai elérhetése végett fölkarolja a leghihetlenebb terveket is, melyekre más halandó gondolni sem merne. Ő nem haboz beleavatkozni az egész világ dolgába. Ha törekvéseinek az angol kormány útjában áll, vállalkozik azt megbuktatni; ha a török hadügyminiszter ellenkezései miatt az Oláhországba küldött fegyverekkel baj van, Karacsay ajánlatára belefog, hogy a török hadügyminisztert Párisból, a francia kormány által, megbuktassa; *) ha az olaszországi mozgalmakat a papok nehezítik, mindjárt kész a radicalis tervvel, hogy az olasz nép legyen mindenestül protestáns. De e roppant tevékenység között, mondhatnók, elfelejteneik lélekzetet venni, elmu-

*) III. 213. 218.

lasztják a leglényegesebbet. A fegyvereket előkészület nélkül küldik Couza nyakára; Szerbia barátságos segédkezésére bizton számítanak, a nélkül, hogy az ottaniakkal erre nézve megállapodtak volna; a bankjegyeket oly helyen s oly módon nyomatják, hogy Ausztria megtudja és lefoglaltatja; a hazai pártok óhajtásai, törekvései, forradalmi vagy alkura hajló hangulata megítélésében egyik szélsőségből a másikba esnek.

Különösen jellemző Kossuthra nézve ez utóbbi jelenség. Csaknem azt kell hinnünk, hogy phantasiája olyannak képzei a nemzetet, mintha az egy fejjel gondolkoznék, egy szívvel érezne. Ehhez képest hol teljes bizalommal hirdeti a világnak, hogy az ő fölhívására a magyar nemzet mint egy ember fog fölkelni Ausztria ellen, hol ismét teljes bizalmatlanságba és kétségbeesésbe merül. Zaklatja az otthoniakat: mondják meg, mit akar a nemzet; alternatívákat állít föl s kívánja, hogy azokból válaszson a nemzet; kérdéseket tesz s követeli, hogy azokra határozott positiv választ adjon a nemzet, mert ezzel a nemzet tartozik saját becsületének s tartozik azon nemzeteknek, a melyek segíteni akarják. *)

Mintha a nemzeteket lehetne így vallatás alá fogni s nem az volna az államférfi egyik legfőbb föladata, hogy maga lásson, halljon s nemzete hangulatát kiérezze, akaratát eltalálja.

*) III. 649.

De Kossuth sem látni, sem hallani nem akar, vagy nem tud. Máig is azon hiedelemben él, hogy a kiegyezés nem a valódi nemzet akaratóból történt.

Csudálatos az a rendületlen erő, melylyel ő saját magában, saját gondolataiban, fölfogásában, ítéletében, kedvencz eszméiben hisz. Combinatiói megghiúsulnak, reményei cserben hagyják, az ígéretek és hitegetések, melyekre terveit építette, nem teljesíttetnek, barátai egyenkint elhagyogatják, utoljára csaknem egyedül marad Ihászszal — és mégis hisz a saját csalhatatlanságában s nem is hisz semmi egyébben.

De nagy erőt ad az embernek a szilárd önhit. A ki tántoríthatatlanul bízik önmagában, hizalmat önt másokba is, s nagy tévedések daczára oly eredményeket mutathat föl, a melyet habozó, tépelődő meggondolással maga a bölcsesség sem érne el soha. Kossuthnak a saját politikája csalhatatlanságában vetett bizalom adta meg a határozottságnak és céltudatosságnak azon színezetét, mely egész magaviseletén s azon időbeli politikai föllépésén szembetünőleg nyilvánult és tervei iránt a magyar népben általános bizalmat, az osztrák körökben pedig, legalább egy ideig, komoly félelmet tudott kelteni.

E kettős hatás által az emigrationalis mozgalmak — bár magokban véve nem voltak egyebek ingatag kísérletnél — mégis sikeresen hozzájárultak a nemzet érdekeinek előmozdításához,

mert a nemzet erőforrásainak bizonyítékául szolgáltak és a kiegyezési alkudozásoknál nyomtérképül estek a mérlegbe.

Kossuthnak önmagában vetett hite ma még erősebb, meggyökeresedettebb lehet, mint akár mikor volt. Ha nem volna az, ha az évek tapasztalatai meghozták volna az elfogulatlanságot a múltban elkövetett tévedések és gyöngeségek fölismerésére: talán nem bocsátotta volna közre e mozgalmakra vonatkozó leveleit, egykorú íratait, bizalmas följegyzéseit, melyekből emigrationalis terveik teljes kudarczáról s az ő álmaikban képzelt jövőbeli Magyarország siralmas állapotáról kell meggyőződnie minden elfogulatlan olvasónak.

De igaza van, a mit könyve végszavában mond. Ő nem ismeri, nem érti a mai Magyarországot. Nem ismer reá, pedig neki is nagy része van abban, hogy ez a Magyarország nem olyan többé, a minőnek ő találta pályája kezdetén: nem a prerogatívák, gravamenek, nem-adózás, saját zsírjába fúló elszigeteltség nagy pipájú s kevés dohányú népe; hanem egy nagy átalakulás processusában fejlődő állam, melynek alkotó elemei részben most mennek át azon a vegyi bomláson, a min Európa szerencsésebb fajai már régen általáltak.

Mi lesz a sorsa? a jövő titka. A hazafiúi gond és tépelődés apáinkról és ősapáinkról szállott reánk örökségül s talán fiainkra és unokáinkra is

át fog szállani. De, hogy nemzetünk fönmaradására, mostani számos bajaink daczára is, alaposabb reményünk lehet, mint lett volna azon új hazában, a mit egy vérrel végig mosott tabularására oda rajzolni Kossuth tervezett: az iránt Deák politikájának hívei egészen nyugodtak lehetnek. Ha közülök valakinek e tekintetben eddig talán kétsége lett volna: forgassa minél szorgalmasabban Kossuth *Íratait* s kétségei bizonyára tökéletesen el fognak oszlani.
